

«ԳԻՏ—ԴԱՍ» ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԹԻԻ 1

ԱՆՍԱՆՁ

ԹՈՒՉՔՆԵՐ

Գ Ր Ե Ց՝

ՍՕՑԵԱՆ

Հրատարակութիւն

«ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ»

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՍԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Ն Ի Ի Ե Օ Ր Կ

1923

նքները վերապահ-
կութիւն» Հրատա-

«ԳԻՏ — ԴԱՍ» ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԹԻԻ 1

891-99

Ս-78

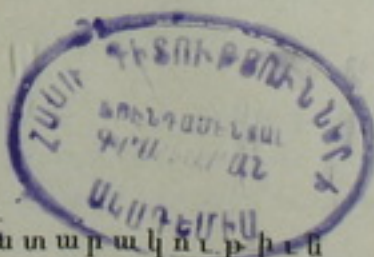
49

ԱՆՍԱՆՁ

ԹԻԻԶՔՆԵՐ

ԳՐԵՑ՝

ՍՕՑԵԱՆ

Հրատարակվել է

«ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ»
ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Ն Ի Ի Ե Օ Ր Կ

1923

Handwritten notes on the left margin: 'ՍՕՑԵԱՆ' (Library), 'ՍՕՑԵԱՆ' (Library), and 'A 5-7/25'.

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉՆԵՐՈՒ ԿՈՂՄԷՆ

Հայ ընթերցողը կտառապի գրքերու սովէն: Ուղղակի ողբերգական կացութիւն մը կայ այն հայ ընթերցողներու համար, որոնք հաշակեր են գիտութեան պտուղէն, կուզեն կարդալ եւ միայն հայերէնն է իրենց մատչելի: Անոնք հայերէն գիրք չեն գտներ, իսկ օտար լեզու ալ չեն գիտեր:

Մանաւանդ ներկայիս, երբ գոյութիւն ունի Բանուորա-Փիւղացիական խորհրդային Հայաստան, երբ Ռուսական Մեծ Յեղափոխութիւնը կընդարձակուի եւ կխորանայ, երբ բոլոր հին կարգերը, բոլոր հին ըմբռնողութիւնները կխորտակին, հայ աշխատասիրներն անդուստ ձգտում մը ունին՝ ընկերային, տնտեսական, քաղաքական խնդիրներու վերաբերմամբ գրքեր ունենալ եւ կարդալ:

Սխալ է կարծել թէ՛ հայը ընթերցասէր ժողովուրդ մը չէ: Իրողութիւնն այն է, որ հայ ընթերցողը ժողովուրդին մատչելի լեզուով գրւած եւ օգտակար գիրք չգտներ կարդալու:

Ռուսերէնի կամ եւրոպական ոեւէ մէկ լեզուի ծանօթ հայ ընթերցողը իր այդ պահանջին գոհացում կը տայ օտար գրականութենէն: Բայց այն հայ ընթերցողը, որուն մատչելի է միայն հայերէնը, չունի ոեւէ միջոց՝ իր ծարաւին գոհացում տալու: Որոշ գիտու-

Թիւններու շրջանէն հայերէն գրքեր չգտնել ան. իսկ շարք մը գրքեր ալ, որ պատահաբար անոր ձեռքը կանցնին, կամ զժառարհած են իրենց լեզուով եւ նիւթը ներկայացնելու եղանակով, եւ կամ անվստահելի՝ իրենց բովանդակութեամբ:

Կամենալով գէթ մասամբ լրացնել այդ մեծ պակասը, մանաւանդ ամերիկահայ միջավայրի մէջ, մենք հիմներ ենք «Գիտութիւն եւ Դաստիարակութիւն» Հրատարակչական Ընկերութիւնը:

Մեր հրատարակութեամբ լոյս տեսնող գրքերը, որքան որ անոնք ընթերցանութեան շրջանը կշռապէն, իրենց նիւթը պիտի նեկայացնեն մէկ որոշ աշխարհայեացքի վրա. ոչ-ընկերային բնոյթ ներկայացնող գրքերը՝ այնպիսի տեսակէտով մը, որ կթելագրւի գիտութեան բարձրագոյն մակարդակէն: Երբեմն պիտի հրատարակենք գրական կամ կէս-գրական բնոյթ ունեցող գրածքներ եւս, որոնք նոյնպէս համերաշխած պիտի ըլլան մեր ընդհանուր ուղղութեան հետ: Մեր ուղղութիւնը ընթերցողները պիտի տեսնեն մեր իսկ հրատարակութիւններէն:

Ընկերութեանս կողմէ հրատարակող գրքերու առաջնորդող սկզբունքներն են՝ գիտական վերլուծում, նիւթի ամփոփ ներկայացում, մատչելի լեզու, խնամւած տպագրութիւն, չափաւոր գին եւ լայն տարածում: Ընթերցողներու կողմէ լաւ ընդունելութեան արժանանալով՝ մենք ունէ ջանք չպիտի խնայենք այս սկզբունքներն անթերի կերպով իրականացնելու մեր հրատարակութիւններով:

Մենք մեր հրատարակութիւններու շարքը կսկսինք համարեա առանց նիւթական միջոցներու, սակայն բարոյական մեծ գրամագլխով: Մենք կհաւատանք թէ մեր գործը ընդհանուր շահեկանութիւն ներկայացնող գործ

մըն է եւ հանրային խրախուսանքի պիտի արժանանայ
հայ աշխատաւորներու կողմէ: Մենք—ունինք այն վստա-
հութիւնը թէ մեր ընթերցողները եւ մեր ձեռնարկին
համակիրները պիտի օժանդակեն մեզ նիւթապէս եւ բա-
րոյապէս:

Ընկերութեանս անդամ եւ պատուաւոր անդամ ըլ-
լալու պայմանները կարելի է կարգաւ դրժիս կողքի վեր-
ջին թերթի վրա, ներսը:

* * *

Մեր ընկերութեան՝ «Գիտութիւն եւ Դաստիարա-
կութիւն» անունը տւած ենք: Գիտութիւն բառը շատ
ընդարձակ իմաստ ունի. մենք սակայն, առաւելապէս
ընկերային գիտութիւնն է, որ կուզենք շեշտել:

Դաստիարակութիւնը եւս ընկերային դաստիարա-
կութեան մտքով է, որ գործածած ենք:

Գիտութիւն եւ դաստիարակութիւն երկու մարզեր
են, որ փոխադարձաբար պէտք ունին իրարու, զիրար
կլլացնեն:

Գիտութիւնը հաստատուն հիմք մը կտայ լաւ դաս-
տիարակութեան: Եւ լաւ դաստիարակութիւնը գիտու-
թեան տւածները կրեղմնաւորէ կեանքի մէջ:

Մեր ընկերութեան համար պիտի գործածենք «Գիտ-
Դաս» կրճատուած ձեւը:

* * *

Շատ բան չունինք ըսելու ներկայ հրատարակու-
թեան մասին: Ընթերցողերն իրենք պիտի կարենան ար-
ժանաւորապէս գնահատել Սօցեանի այս փոքրիկ բայց
նշանակալից եւ ինքնատիպ գործը: Արդէն հեղինակը
ընթերցողներու կողմէ բազմիցս արտայայտւած բազ-

ձանքներուն գոհացում տալու համար է, որ որոշած է «Անսանձ Թոփչքներ»-ը առանձին գրքոյկով լոյս ընծայել:

Այս գործը չպիտի նկատել, հարկաւ, որպէս զուտ գրական բնոյթ ունեցող գրւածք մը: Հեղինակը կրցեր է կէս-գրական բնոյթ ներկայացնող յարմար ձեւ մը դնել՝ ընկերային որոշ երեւոյթներու վերաբերմամբ որոշ ըմբռնողութիւններ եւ ձգտումներ տպաւորելու համար ընթերցողի մտքի մէջ: Կարճ ժամանակաւ ընթացքին՝ հեղինակի գտած ժողովրդականութիւնը ապացոյց մըն է, որ որոշ պահանջի եւ տրամադրութեան դահացում տալու կոչւած է անոր գրւածքը: Պարզ եւ կոկիկ լեզուն, արտայայտութեան պատկերաւոր եղանակը, ինքնատպութիւնը եւ երեւակայական Թոփչքը Սօցեանի «Անսանձ Թոփչքները» կդարձնեն ընթերցանութեան ամենահաճելի նիւթերէն մին:

Ուրտիս ենք յայտնելու մեր ընթերցողներուն, որ Սօցեանի ուրիշ մէկ գործը՝ «Անհաւատի Նամակները» պիտի կրնանք շատ շուտով լոյս ընծայել՝ որպէս մեր մատենաշարի թիւ 2 հրատարակութիւնը:

Մենք կուզենք հայ ընթերցողներուն տալ կարգալու համար օգտակար գրքեր, եւ միայն կսպասենք որ հայ ընթերցողները մեր հրատարակութիւնները գնեն եւ կարդան:

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶՆԵՐ

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

Խրախուսւած մի շարք բարեկամների յորդորներից
եւ այն ընդունելութիւնից, որ «Անսանձ Թռիչքներ»-ը
գտել են ընթերցողների մօտ, հրատարակութեան եմ
տալիս այս պրակը: Ուրիշ պրակներ էլ պիտի հետեւին:

ՍՕՑԵԱՆ

ԴՈՒ ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ ԵՍ, ԵՍ՝ ՈՉ

Այո՛, դու հայրենասէր ես: Դու շա՛տ հայրենասէր ես:

Եւ ինչո՞ւ հայրենասէր չլինիս:

Այդ անհատնում ոսկիները, որ դու դիզած ունիս, ՔՈ հայրենիքի մէջ ես ձեռք բերել:

Այն սփանչելի ապարանքը, որի մէջ դու ապրում ես, ՔՈ հայրենիքի ստրուկներն են շինել ՔԵԶ ՀԱՄԱՐ: Այն մարմարեայ սիւները, որ իրենց վրա կըրում են քո ապարանքի ծանրութիւնն ու շփոթութիւնը, ՔՈ հայրենիքի հանգրիցն են ստացել:

Այն գեղանի կիներ, որի հետ կողք-կողքի նստած՝ կառֆով սուրում ես դէպի եկեղեցի եւ դէպի պարահանդէս, ՔՈ հայրենիքի մէջ է ծաղկել, փթթել, նրա օդը ծծել եւ նրա ջրովը զովացել:

Ինչո՞ւ չպիտի սիրես ՔՈ հայրենիքը: Խճապէս կարող ես չսիրել ՔՈ հայրենիքը: Խճապատմառ ունիս չսիրելու նրան:

Թող չար մարդիկ հազար անգամ ասեն, որ դու չես սիրում ՔՈ հայրենիքը՝ որովհետեւ աղքատ չես, ընչազուրկ չես:

Ես քարճաղաղակ կերպով պիտի գոչեմ մշտապէս, որ դու շա՛տ եւ շա՛տ սիրում ես նրան՝ որովհետեւ հարուստ ես, ունեւոր ես:

ՔՈ հայրենիքը քո դէմ ռեւէ մեղք չի գործել։
Նա քո դէմ դաժան չի գտնուել։ Նա քեզ քաղցած չի
պահել։ Նա քեզ չի զրկել։

Դու էլ ռեւէ պատմաւ չունիս նրա դէմ մեղան-
չելու։ Դու իրաւունք չունիս նրան զրկելու քո սի-
րոց։ Դու պէ՛տք է սիրես նրան։

Եւ դու սիրում ես, շա՛տ սիրում ես ՔՈ հայրե-
նիքը։

* * *

Ա՛յ, հիմա ձմեռ է։

Հիւսիսային պաղ հողմերը գալիք ձիւնն եւ սա-
ռուցն են ազդարարում։ Հագարաւոր մարդիկ շուտով
պիտի մնան առանց տաճութան, առանց տաճ օրե-
ւանի, առանց տաճ կերակրի։

Դու քո մարմարաշէն քնակաքանի բոլոր դռները
եւ պատուհանները պինդ գոցել պիտի տաս։ Նրեք
ամիս շարունակ մարդկային շունչ չպիտի լինի այն-
տեղ։ Դու պիտի նստիս շոգեկառքի տաճուկ սեն-
եակի մէջ, որ ՔՈ հայրենիքի սեփականութիւնն է
կազմում, որ նրա մէջ ապրող ստրուկների ձեռքե-
րովն է ստեղծագործուել, եւ նամբայ պիտի ընկնիս
դէպի Հարաւ, որ դարձեալ ՔՈ հայրենիքի մէջ է
գտնուում։

Այնտեղ ձիւն չկայ։ Այնտեղ ցուրտ չկայ։ Արեւը
ոսկու պէս փայլում է։ Նրկինքը քինջ է եւ կապոյտ։
Օդը՝ մաքուր եւ կազդուրիչ։ Կեանքը՝ շքեղ եւ հեշ-
տալի։

Ամեն տեսակ հանոյք, ամեն կարգի զարմութիւն
դու պիտի գտնես այնտեղ, — ՔՈ հայրենիքի Հա-
րաւում։

Ժամանակ պիտի գայ, երբ Հարան էլ չնայած իր քույր հրապոյրներին, քեզ պիտի ճանաչանի: Դու քո կնոջը եւ զաւակի հետ նաւ պիտի առնես եւ նեղ-
ֆես կապուտակ, լազուր ծովը, որ դարձեալ Քո հայ-
րենիքի սահմանների մէջ է: Ծովի զովութեանը մէջ
պիտի շրջագայիս, մի ամիսգ դէպի միւսը, մինչեւ որ
դրանից էլ ճանաչաւնաս:

Այնուհետեւ պիտի բարձրանաս մօտակայ լեռնե-
րը, որոնց գագաթների վրա ձիւնի շերտերն են սպի-
տակին տալիս. իսկ ստորոտներում քարմ կանաչներն
են ընծիւղում:

Դու շարունակ հանելի օրեր պիտի անցնես: Մըշ-
տապէս շրջապատւած պիտի լինիս հրապոյրներով...

* * *

Ահա՛, այդպէս է Քո հայրենիքը: Ահա՛, այդչափ
խնամքով, գուրգուրանքով է նայում Քո հայրենիքը
քեզ վրա: Ահա՛, այդպէս ես ապրում դու Քո հայ-
րենիքում:

Ինչո՞ւ պիտի ատես նրան: Ինչո՞ւ չպիտի սիրես
նրան:

Թող նրան ատեն այն հարիւրաւոր եւ հազարաւոր
խորք, անարժան զաւակները, որոնք քո բացակայու-
թեան ժամանակ անցել են քո ապարանքի մօտով եւ
երանի՛ տել քո շանը, որ սիրուն տնակի մէջ, մար-
մարեայ սանդուղքների ներքեւ, իր տիրոջը ինչքը
պաշտպանել է հաւատարմաբար:

Դու ինչո՞ւ չպիտի սիրես Քո հայրենիքը: Ինչո՞ւ
պաշտամունքի առարկայ չպիտի դարձնես նրան:

Պատճառ ունի՞ քո շունը քեզ չսիրելու, քո տունը

չսիրելու, նրան չպաշտպանելու, ուր նա այնքան
գուրգուրանքի եւ խնամքի է արժանանում:

Պատճառ ունի՞ս դու ՔՈ հայրենիքը չսիրելու, որ
այնքան բախտաւորութիւններ է տալիս քեզ:

* * *

Այո՛, ես քեզ հաւատում եմ. բոլ ուրիշները հա-
զար անգամ կասկածեն, ես հաւատում եմ, որ դու
ՔՈ հայրենիքը սիրում ես. շա՛տ ես սիրում:

Դու նաեւ չույ՞լ ես նրա բոլոր *սքանչելի* անկիւն-
ները: Դու եղել ես նրա բոլոր *գեղեցիկ* վայրերի մէջ:
Դու վայելել ես ամեն տեսակի հանոյ՛ք՝ նրա երկնա-
կամարի տակ: Լաւից, գեղեցկից, հանոյականից բա-
ցի դու ուրիշ ոչինչ չես տեսել ՔՈ հայրենիքում:

Ինչո՞ւ չպիտի սիրես նրան: Ինչո՞ւ նա չպիտի
ապրի քո սրտի մէջ, քո մտքի ծալքերում:

Դու գիտես այն լեզուն, որ ՔՈ հայրենիքում խօս-
ւել է հազարամեակներ շարունակ: Դու ծանօթ ես ՔՈ
հայրենիքի պատմութեան: Դու եւ քեզմաններն էք,
որ հաստատել էք կարգ ու կանոն ՔՈ հայրենիքի մէջ:
Քեզ եւ քեզմանների համար է, որ ՔՈ հայրենիքի
կառավարութիւնը գոյութիւն ունի: Քեզ համար, քո
գաւառի համար, քո կնոջ համար է, որ ՔՈ հայրե-
նիքի գեղարւեստի տաճարները հաստատուած են:

Ի՞նչ պատճառ ունիս չսիրելու նրան:

ՔՈ հայրենիքի բարքերն եւ սովորութիւնները քո
ընտանիքի բարքերն ու սովորութիւններն են:

ՔՈ հայրենիքի մէջ հնչող երգերը դո՛ւ ես լսում
շարունակ: Այնտեղ գտնուող քաղաքակրթական բարիք-
ները քե՛զ համար են միայն:

ՔՈ հայրենիքի բոլոր մեծ վարպետների գրքերը

նսկեգօծ կողֆերով դու ունիս քո գրադարանում:

Բոլոր գեղազէտների ստեղծագործութիւնները դու կարողանում ես տեսնել պալատանման շէնֆերում, լսել եւ վայելել նրանց:

Ինչո՞ւ չպիտի սիրես *այդպիսի* մի հայրենիք:

ՔՈ՛ հայրենիքը մշտապէս *քեզ համար է*: Ինչո՞ւ դու էլ ՔՈ՛ հայրենիքի համար չպիտի *լինիս*:

Դու շա՛տ սիրում ես նրան: Շա՛տ պիտի սիրես նրան, որովհետեւ շա՛տ հարուստ ես, բարիքներ շա՛տ ունիս, որ ՔՈ՛ հայրենիքից ես ստացել:

Ոսկի է նա քեզ համար: Գանձ է նա քեզ համար:

* * *

Իսկ ե՞ս...

Ո՞ւր է իմ հայրենիքը: Ի՞նչ է իմ հայրենիքը:

Ո՞ւր է իմ հայրենիքի Հարաւը: Ո՞րն է նրա Հիւսիսը:

Ես էլ, իրաւ է, քեզ պէս այնտեղ եմ ծնւել: Բայց ես քեզ պէս *ապրե՞լ* եմ այնտեղ: Ես առհասարակ *ապրե՞լ* եմ:

Ծնւե՞լ: Միքե՞ այս էլ մոլորութիւն չէ: Միքե՞ ես ծնւել եմ իմ *հայրենիքում*: Միքե՞ հայրենիք է այն կեդտոտ, փոքրիկ, անլոյս եւ անտաքութիւն նրկուղը, ուր որ ես *«լոյս»* աշխարհ եմ եկել:

Ես ծծե՞լ եմ իմ հայրենիքի օդը:

Ես շարունակ չե՞մ ներշնչել այն քանձր եւ ծխառատ մթնոլորտը, որով շրջապատւած է եղել իմ աշխատանոցը:

Միքե՞ ես աւելի ընդարձակ հայրենիք ունիմ, քան այդ աշխատանոցն է: Միքե՞ ես ուրիշ կեանք եմ ունեցել, որ կապւած չլինի այդ աշխատանոցի կեանքի հետ:

Այո՛, երբ ես մի օր հազարաւոր մզոններով հեռանամ «իմ» հայրենիքից, ես պիտի տեսնեմ սարեր, որ իմ հայրենիքի նման չեն. ձորեր, որ շատ տարբեր են իմ հայրենիքի ձորերից:

Բայց ես որքան էլ հեռու գնամ «իմ» հայրենիքից, ուր էլ որ ես քրտինք քափեմ, ես մշտապէս չպիտի՞ ծծեմ նիշտ այն օդը, որ ես ծծել եմ իմ աշխատանքի մէջ քան եւ հինգ տարի շարունակ: Աշխարհի ո՛ր ծայրն էլ որ ես գնամ, ո՛ր մէկ երկրի մէջ էլ որ ես իմ քալիստը որոնեմ, ես անընդհատ չպիտի՞ շնչեմ այն ծուխը, որ շնչել են նաեւ իմ ծնողները, իմ եղբայրները, իմ քոյրերը:

Ես ի՞նչպէս սիրեմ այն հայրենիքը, որ չեմ տեսել:

Ես ի՞նչպէս սիրեմ «իմ» հայրենիքի մշակոյթը, որ չեմ նանաչում:

Ես ի՞նչպէս սիրեմ նրա լեզուն, որ դժարութեամբ եմ խօսում եւ դժարութեամբ հասկանում:

Ես ի՞նչպէս ուրախանամ «իմ» հայրենիքով, երբ վայելք չեմ տեսել այնտեղ:

Ես ի՞նչպէս հպարտանամ նրանով, երբ գիտեմ քե՛ւ իմ գաւակներն էլ վայելք չունին նրանում:

Ես ինչո՞ւ քաղճամ իմ ոսկորները այնտեղ քաղելու, երբ իմ կենդանութեան օրով ինձ համար տեղ չի եղել այնտեղ:

Ես չեմ նանաչում «իմ» հայրենիքի Հիւսիսը եւ Հարարը: Ես նանաչում եմ միայն մի կեղտոտ անկիւն, որի վրա քափած քրտինքս մի մեծ գետի ջուր կարող էր յորդեցնել: Ես նանաչում եմ միայն մի անհրապոյր վայր, ուր ես քանելիինգ տարի շարունակ քրտինք եմ քափել եւ տանջել:

Ինչո՞ւ սիրեմ այդ հայրենիքը. ի՞նչպէս սիրեմ ես նրան:

* * *

Երբ ես անգործ էի մնում, «իմ» հայրենիքը ինձ հա՞ց էր տալիս:

Երբ ես հիւանդանում էի, «իմ» հայրենիքը ինձ դարմա՞ն էր նամբում:

Երբ իմ փոքրիկը հիւանդութիւնից մեռնում էր, «իմ» հայրենիքը ռեւէ փորձ անո՞ւմ էր նրան փրկելու:

Երբ սառուցների վրա սրբ-սրբում էի, «իմ» հայրենիքի արեգակը տափացնո՞ւմ էր ինձ:

Երբ ես սիրում էի, նա տալի՞ս էր ինձ իմ սիրածը:

Երբ ես մէկին որոնում էի, որ ինձ սիրէր, սէ՞ր էր տարածում նա ինձ վրա:

Ինչո՞ւ սիրեմ ես նրան, — այդ դաժան հայրենիքը: Նրա համա՞ր, որ նա քեզ սիրում է: Նրա համա՞ր, որ դու նրան սիրում ես:

Բայց դու ինձ սիրո՞ւմ ես: Ես քեզ սիրո՞ւմ եմ: Մենք կարո՞ղ ենք իրար սիրել: Մենք կարո՞ղ ենք «մեր» հայրենիքը նոյն կերպով սիրել:

* * *

Դու մնա՛ այդ հայրենիքի մէջ: Դու մնա՛ «իմ» հայրենիքի մէջ. վայելի՛ր այդ հայրենիքը:

Դու *սպրեւ* ես այնտեղ: Ես միայն ծեւել եմ նրա մի փոքրիկ, կեղտոտ անկիւնի մէջ, աշխատել եւ տընփացել եմ այնտեղ:

Ես պէտք ունիմ մի ուրիշ հայրենիքի, ուր ես

ապրեմ, ուր իմ զաւակները ծնւին, ուր նրանց զաւակները ծնւին եւ բոլորը ապրին:

Դու մնա՛ այդ հայրենիքի մէջ: Ես պիտի գնամ ինձ համար ՆՈՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ որոնելու:

Քո հայրենիքի սահմանների վրա ինձ պէս քիւրաւորներ, միլիօնաւորներ կան, որոնք նոյնպէս ծնւած են մի տեղ, քայց հայրենիք չունին: Նրանք սպասում են ինձ: Նրանք էլ ՆՈՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ որոնելու են գնում:

Դու սիրի՛ր ՔՈ հայրենիքը: Քո ինչքերին պահապան կանգնած շունը քոդ սիրի ՔՈ հայրենիքը: Դու ամեն քախտաւորութիւն ունիս այդ հայրենիքում: Քո շունը ամեն վայելք ունի այնտեղ:

Ես ինչո՞ւ պիտի մնամ այնտեղ: Ես ինչո՞ւ պիտի սիրեմ նրան:

Դու եւ ֆեզնուանները մնացէ՛ք ձեր հայրենիքում եւ վայելեցէ՛ք:

Ես ինձնուանների հետ ՆՈՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ որոնելու եմ գնում:

ՔՈ ԱՐՁԱՆՆԵՐԸ ԵՒ ԻՄ ԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

Դու սիրում ես գեղեցիկ արձանները:

Ես էլ սիրում եմ նրանց:

Քո արձանները գեղեցկութիւնն են պատկերացրելում. նրանք հերոսութիւնն են մարմնաւորում: Նրանք ցուցադրում են մարդկային առաքինութիւնը, բարութիւնը, իմացականութիւնը, հանճարը: Նրանք մարմարում են սփանշելին, վեհը եւ գերերկրայինը:

Այդ բոլորը ես էլ եմ սիրում:

Բայց դրանք իմ արձանները չեն: Մս ուրիշ արձաններ աւելի եմ սիրում:

Իմ արձանները եւս գեղեցիկ են. բայց նրանք գեղեցկութիւնը չեն արտայայտում:

Իմ արձանները տգիտութիւնն են պատկերացնում: Նրանք ներկայացնում են մարդկային հոգու ապականութիւնները, — չարութիւնը, նախանձը, քէնը, եսականութիւնը, ցոփութիւնը, անարդարութիւնը, ատելութիւնը:

Իմ արձաններն էլ յաճախ հանճարներին են պատկերացնում, բայց ոչ ստեղծագործող հանճարներին. այլ նրանց որ քանդում են, աւերում են, ապականում, անբարոյացնում եւ ոչնչացնում են:

Իմ արձանները արտայայտում են ոչ քէ մարդկանց հրեշտակային յատկութիւնները, այլ նրանց դիւային կարողութիւնները:

* * *

Ահա՛, տե՛ս, այս մէկն է իմ արձաններից: Խոշոր է, բրօնզից շինւած, հաստատուն եւ անեղծանելի:

Դա, — իմ այդ արձանը, — պատկերացնում է գերմանական այն կոմսին, որ սորանից վեց տարի առաջ յաչս մէկ միլիօն քարդւած հայ կանանց, մանուկների, ծերերի եւ երիտասարդների, բացազանչում էր՝ «Պետական անհրաժեշտութիւն է այդ»:

Ես ուզում եմ, որ գերմանական կոմսի այդ արձանը կանգնեցւի Հայաստանի սրտի մէջ:

* * *

Ահա՛, մի ուրիշը իմ արձաններից:

Դա փանդակւած մարմարով ներկայացնում է փրանսիական այն հրապարակագրին, որ քսան միլիօն սոված ռուս զիւղացիների սրտակեղեփ աղաղակները լսելով, գրում էր իր քերքի մէջ՝ «Պիտի քողմել, որ քոլորը սովամահ լինեն»:

Այս արձանը ես ուզում եմ, որ Ռուսաստանի սրտի վրա բարձրացնւի, ճիշտ կրեմլինի մէջ:

* * *

Տե՛ս, սա ալ երրորդն է իմ արձաններից: Գրանիտից է շինւած դա: Շատ դէմքեր են պատկերացւած այդ արձանի վրա: Դրանց շարքումն են այն բոլոր զօրավարները եւ սպաները, որոնք հրամայում էին իրենց զինուորներին քէ՝ «Գերիներ մի՛ վերցնէ՛ք. բոլորին գնդակահարեցէ՛ք»:

Ես ուզում եմ, որ այս արձանից մի երկրորդը

եւս շինւի: Դրանցից մէկը պիտի կանգնեցնել Հաագում եւ միւսը՝ ժընեւի մէջ:

* * *

Ահա՛ այսպէս են իմ արձանները:

Նրանք պատկերացնում են միայն մարդ-գազաններին եւ մարդ-գազանութիւնները:

Ես սիրում եմ իմ այս արձանները, ինչպէս եւ սիրում եմ քո արձանները:

Բայց ես քո արձանների մօտ միայն այցելութեան եմ գալիս:

Իմ արձանների մօտ ես ուխտի եմ գնում:

Դու եւ ես սիրում ենք քո *արձանների* գեղեցկութիւնը եւ ո՛չ այն գեղեցկութիւնը, որ նրանք են պատկերացնում:

Ես սիրում եմ իմ արձանների գեղեցկութիւնը եւ տոտում եմ այն տգեղութիւնները, որ գեղեցկօրէն ներկայացնում են նրանք:

Ես ատում եմ այն արձանագործներին, որ լաւ տեսնում եւ չեն պատկերացնում:

Ես էլ աւելի ատում եմ այն արձանագործներին, որ լաւ տեսնում, եւ վատն են պատկերացնում:

Բայց ես հազար անգամ աւելի եմ ատում այն գեղագէտներին, որ վատը տեսնում, եւ լաւն են պատկերացնում:

Արձանագործներ կան, որ սէր են սովորեցնում՝ ատելութիւնը յաւիտեանկանացնելու համար:

Այդպէս են քո արձանագործները:

Արձանագործներ կան, սակայն, որ ատելութիւն են ուսուցանում՝ սէրը հաստատելու համար:

Այդպէս են իմ արձանագործները:

* * *

Ես սիրում եմ քո արձանները, բայց ասում եմ քո արձանագործներին:

Ես ասում եմ իմ արձանների մեջ գեղեցկօրէն պատկերացած տգեղութիւնները եւ վատութիւնները. բայց սիրում իմ արձանագործներին:

Մինչեւ որ գեղագէտները վատութիւնը չպատկերացնեն, վատութեանը արձաններ չկանգնեն, վատը չի իդէալականացալ:

Մինչեւ որ վատը չիդէալականացալ, վատութիւնները չեն անհետանալ:

Քո արձանագործները մինչեւ այժմ մարմարին եւ բրոնզին զգացնել են տալ լաութիւնը, բարութիւնը, վեհութիւնը, առաքինին:

Նայի՛ր իմ արձանագործներին, տե՛ս նրանք ինչպէ՛ս մարմարին եւ բրոնզին զգացնել են տալիս վատութիւնն ու չարութիւնը:

Քանդի՛ր քո արձանները, որ գեղեցկութիւնը եւ առաքինութիւններն են պատկերացնում:

Շինի՛ր իմինիս պէս արձաններ, որ տգեղութիւնը եւ մոլութիւններն են մարմնացնում:

Քո արձանների մօտ ես այցելութեան եմ գալիս միայն. նայում եմ եւ անցնում:

Իմինիս պէս արձանների մօտ ես ուխտի կգամ մշտապէս: Եւ ասող ուխտաւորներ կրեբեմ ինձ հետ: Եթէ մայրեր լինին նրանք, կուխտեն այդպիսի գաւակներ չծնիլ: Եթէ հայրեր՝ չնանաչել նրանց:

* * *

Բայց ես մի ուրիշ արձան եւս ունիմ, որ դու չես տեսել: Ես էլ չեմ տեսած նրան: Դա դեռ չէ շին-

ւած. բայց կերտում է հետզհետէ: Այն արձանագործը, որ աւարտական՝ ձեւը պիտի տայ այդ արձանին, դեռ չէ ստեղծւած: Նա ստեղծում է կամաց-կամաց, որ աւուր:

Իտալական ցեղի, բնութեան, երկնքի եւ երկրի բոլոր կարողութիւնները միացան, համադրւեցին իրենց ամբողջ խորութեամբ եւ ընդարձակութեամբ, ու ստեղծեցին Միֆէլ Անջելօին:

Դեռ չի ծնւած այն ցեղը որ կ'սպողանար ծնել ԻՄ Միֆէլ Անջելօն: Դեռ չի բացւել այն երկինքը, որ կ'արողանար հովանաւորել նրա մեծութիւնը:

Երբ բոլոր ազգերն ու ցեղերը իրենց արիւններով եւ կարողութիւններով իրար միանան.

Երբ բոլոր մարդկային զարմերի հանճարները իրար համադրին.

Երբ Հարաւի պտղաբեր ջերմութիւնը խառնի Հիւսիսի կաղնուրիչ պաղութեան հետ.

Երբ հիւսիսային սառուցների ցոլքերը քաքախփի՞ն հարաւային ծիածանի խայտուն գոյների մէջ.

Երբ Արեւելի նոխութիւնը եւ փարթամութիւնը սահմանաւորի Արեւմուտքի չափովն ու տփնութեամբ, այն ժամանակ պիտի ծնի Համամարդկային Արձանագործը, որ ոչ Իտալացի պիտի լինի, ոչ Սպանացի, այլ՝ ՄԱՐԴ:

Այն ժամանակ պիտի կերտուի նաեւ իմ այդ մեծ արձանը: Պիտի ստեղծուի նա:

Նորածին եւ նորաստեղծ Միֆէլ Անջելօն, — ԻՄ Անջելօն, — մի հսկայական մուրնով պիտի փշրէ այն ժամանակ, ԻՄ իսկ հրամանով, ԻՄ բոլոր արձանները, որ նաեւ բռնն էին դարձած: Այդ բոլոր փշրւածքները իրար պիտի խառնի նա եւ դարձնի մի հրահե-

դուկ նիւք: Այդ նոր գանգաժից նա պիտի կերտէ ՆՈՐ ԱՐՁԱՆԸ:

Այն ժամանակ չպիտի լինի այլեւս գերմանական կոմս, կամ փրանսիական հրապարակագիր, ո՛չ էլ գորավար կամ զինւոր: Այն ժամանակ պիտի լինի միայն՝ ՄԱՐԴ:

Նոր արձանագործը պիտի ստեղծագործի ըստ իւր ոյստիկերի: Մարդ-Արձանագործը պիտի արարչագործի Մարդ-Արձանը:

Այդ նոր արձանը պիտի կանգնեցւի իմ բոլոր արձանների վրա: Դա պիտի լինի արձանների արձանը:

* * *

Եւ նորածին, գեղազէտ հսկան, անցեղ, աներկիր եւ անազգ Միքէլ Անջելօն, բրօնզախառն մարմարի վրա պողպատակապ շերտերով պիտի փորագրի անջնջելի խօսքերը.—

«ԱՅՍ ԿԵՐՏԻԱԾԻ ՄԷԶ ՀԱԼԻԱԾ ԵՒ ՈԶՆԶԱՑԱԾ ԵՆ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԲՈԼՈՐ ԶԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ՏԴԵՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՈՒ ԲՈԼՈՐ ՈԶ-ՄԱՐԴԻԿ»:

Այն ժամանակ քո արձանագործները կրկին յարութիւն պիտի առնեն. քո արձանները պիտի դառնան նաեւ իմ արձանները:

Այն ժամանակ միայն ես ուխտի կգամ նաեւ քո արձանների մօտ:

Եւ առաջին անգամը լինելով՝ արձանների մօտ ես ուխտի կերթամ սիրելու համար, եւ ոչ տառելու:

Նոր ուխտաւորներ էլ կբերեմ, անքի՛ւ, անհաշի՛ւ: Նրանք էլ կգան սիրելու:

Ատելութիւնը այլեւս մեռած կլինի բոլորի մէջ:

III

ԽԵՂՃՈՒԹԻՒՆԸ ՇՔԵՂՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ե Ի

ԽԵՂՃՈՒԹԵԱՆ ՇՔԵՂՈՒԹԻՒՆԸ

Ես տեսայ խեղճութիւնը՝ շքեղութեան մէջ:

Սրահը մարմարակերտ էր: Սիւները՝ ոսկեկուտ:
Պատերը ծանրաքեռնաձև՝ արեւելեան փարթամութիւն-
ներով:

Յատակը՝ պսպղուն: Առաստաղը՝ արծաթափայլ:

Կոյր ծնւածն իսկ այդ շքեղութիւնը ողողող լոյսի
տակ պիտի զգաք, որ խաւարի ուժը խորտակւած է:

ժպտուն երեսներ կային ամեն անկիւնի մէջ:

Աղամանդազարդ կուրծքեր՝ ամեն սեղանի մօտ:

Հոլանի կանայք, մաքրատաշ երեսներ, կոկւած եւ
զարդարուն մագեր:

Հանդերձները խշխշուն էին: Թեւերը՝ քրքռուն:
Ոտները՝ կախաւաշարժ:

Ամեն անկիւնից երջանկութիւն էր հոսում:

Ամեն սեղանի շուրջ կեանք կար եւ եռանդ. խինդ
եւ քրքիռ. աշխարհի փայլ եւ կրծքերի տափութիւն.—

Շարժում, իրարանցում, նիչ, աղմուկ, բաժակ եւ
կենաց:

Բաճառը իշխան էր սրահի մէջ:

Ոսկին՝ հրամայող:

Ծիծաղը՝ օրէնք:

Մոռացութիւնը՝ պարտք:

Անզգայութիւնը՝ իրաւունք:

Խորհելը՝ հեզմանք:

Մետաքսէ գորգի վերեւ, փղոսկրեայ շրջանակի մէջ, ոսկէ սլաքը պտոյտ էր անում անընդհատ — մէկ, երկու, չորս:

Եւ աւելի:

Իսկ ուրախութիւնը վերջ չունէր:

Իսկ երջանկութիւնը շարունակուում էր:

Բացում էին նորանոր շիշեր: Փրփրում էին նոր քաժակներ:

Նոր աղմուկ, նոր իրարանցում:

Ուրախութեան նոր ալիքներ:

Մոռացումի նոր շրջան:

Քրփիջների նոր համագարկ:

* * *

Մեծ քաղաքի մէջ էր:

Գործադուլը վիժել էր:

Զորս ամսւայ յամառ մաքառումից յետոյ գործաւորները տեղի էին տւել:

Ստամբուլը գորաւոր էր գտնւել կամփից:

Մարմինը ընկնել էր հոգին:

Եւ կորացած գլուխներով, առամները իրար զարկած, շրթունքները կծկելով, բռունցքները սեղմ, գործի էին գնացած նրանք, — պարտւած բանւորները:

Արիւնը շատերի աչքերը կարմրացրել էր:

Ուրիշները մարդկանց երեսին չէին ուզում նայել. — չէին կարողանում:

Զգիտէին՝ արդեօք իրե՞նք դադրած են մարդ լինելուց, քէ՞նք նրանք, որոնց դէմքերին պիտի նայէին։ Սոխալած էին սակայն, գործի գնալ։ Ձեռները պիտի բացէին, սեղմած բռունցքով չէր կարելի գործել։

Անիւները շարժել էին սկսել կրկին։ Գործը շարունակում էր։

Իսկ մարմարակերտ սրահի մէջ խրախնանը մօտեցնում էր իր գագաթնակէտին։

Աղփատութեան պարտութիւնն էր, որ տօնում էր՝ շփեղութեան մէջ։

Ունեւորների յաղթանակը սրահի մէջ էր հաւաքել յաղթանակող հարուստներին։

Խեղճութիւնն էր, որ բազաւորում էր այնտեղ՝ շրջեղութեան մէջ։

Խաւարն էր այդ՝ որ շռայլօրէն ողողւած էր լոյսով։

Եւ չէի տեսած աւելի մեծ շփեղութիւն։

Եւ չէի տեսած աւելի մեծ խեղճութիւն։

Եւ տեսայ խեղճութիւնը շփեղութեան մէջ։

Խեղճ մարդիկ. քշա՛ն մարդիկ. անմարդ մարդիկ։ Շփեղութիւնը խեղճօրէն ապրող մարդիկ։ Խեղճութիւնը շփեղութեա՛նք ծածկող մարդիկ։

* * *

Կրկին շարժում կայ։

Իրարանցում է։

Սրահը փոխւած է փողոցի։

Մթութեան միջից մուլսն է բարձրանում։

Անտաշ երեսներ՝ աղօտ լոյսերի տակ. հարպոտ եւ սեւցած շաքիկներ. միչ, հրմշտկում, գոռում եւ գոչում. խառնակ աջուճախ, անվերջ աղաղակ։

Հրդեհ է։ Գործարանը այրւում է։

Ջուրը գրկւած է գորութիւնից :

Հրաքեր կայծերը բռած էին բոբրոփած սրտի
 ֆուրայից :

Յաղքւածների հրավառութիւնն էր :

Հրեղէն լեզակները շփեղօրէն խեղճութիւնն էին
 լուսաւորում :

Ձորս դին կանգնած էին նրանք .— խեղճները, պարտ-
 ւածները :

«Այդպէ՛ս» .—

Ձայնարկում էին հարիւրաւորներ՝ մեքենայօրէն,
 անզգալաբար :

Եւ ամեն անգամ նրանց այնպէս էր երեւում թէ բո-
 ցերը աւելի անխնայ կերպով էին ճարակում :

«Այդպէ՛ս» . . .

Յաղքանակի խօսք էր՝ պարտւածների այրւած
 սրտերից բռած :

Գործարանը մոխրացաւ :

Նրանք կրկին անգործ էին :

Եւ դեռ չյաղքւած :

Գործադուլը շարունակւում էր . . .

Ձանգը հնչեց մարմարակուռ սրահի կիսաբաց դռ-
 նից ներս :

Հնչիւնները խլացան ուրախութեան եւ մոռացու-
 քեան անդունդներում :

Կրկին զանգահարում :

Իրարանցում՝ մի վայրկեան :

Եւ սպա՛ լոութիւն, մեռելութիւն :

* * *

Արեւամտին երկու յաղքանդամ, կարմրաքուշ ոս-
 տիկաններ Եգօրի ջլուտ բազուկներից պինդ բռնած՝
 առաջնորդում էին դէպի ինչ որ խուլ անկիւն :

Մոխրացած գործարանի հանրածանօթ աշխատաւորն էր նա, — եգօրը, որին յանախ «փիլիսոփայ» էին անւանում՝ իր երբեմն խոհուն դիտողութիւնների համար:

Նա փայլում էր ոստիկանական փոփրիկ բանտի համբան՝ իր երկու ուղեկիցների հետ:

Եգօրը միայնակ յետ էր մնացել գործի գնացող անւորներից:

«Ամօ՛ք է, ամօ՛ք եւ նախատինք. Գործի մի՛ գնաք: Մենք պիտի սատկինք փողից, բայց գործի՝ չպիտի երթանք: Թող մեր՝ կանայք եւ երախաները փողաւահ լինին: Մենք չպէտք է երթանք: Ամօ՛ք է»...

Ասել էր նա եւ մնացել:

Բայց բազմութիւնը ուրիշ կերպ էր մտածել:

Հազարաւոր փողած մանուկների եւ կանանց սըրտակեղեք նիշերը նրանց համբել էին կրկին դէպի գործարան:

«Գնացէ՛ք».— գոչել էր եգօրը արհամարհոտ շեշտով եւ այրած սրտով. «ես կմնամ հաստատ: Ես ԿՇԱՐՈՒՆԱԿԵՄ ԳՈՐԾԱԴՈՒԼԸ».— սպառնացել էր նա յամառաբար:

Ոչ ոք չէր հասկացել նրա միտքը:

Վառւած գործարանի բոցերի հետ միայն գործաւորներից շատերի գլխում լուսաւորել էին եգօրի խօսքերը:

Տեսնողներ են եղել, որ եգօրը փարիւղի մէջ քաքախւած մի մեծ կապոցով մօտեցել էր գործարանի պահեստներին:

Եւ... գործարանը այրել էր:

Գործաւորները կրկին անգործ էին:

Անգործ էր կրկին եգօրը:

Գործադուլը շարունակւում էր:

* * *

Եզօրը յաղքւած չէր դեռ. նա նախատինքի չէր արժանացել: — Այսպէս էր մտածում աշխատաւոր-փիլիսոփան:

Նա արգելափակւած էր. բայց ինքն իրեն չէր ընդունում, որ յաղքւած էր:

Երբ երեկոյեան ուշ ժամանակ՝ ոստիկանական բանտի փոքրիկ սենեակի մէջ, աղօտ լոյսի տակ իր գրպանից հանած կեղտոտ քղբի վրա կարդում էր նա կրկին իր սիրած բանաստեղծի խօսքերը, այդ վստահութիւնը նրա մէջ աւելի եւ աւելի էր զօրանում:

«Խեղճութիւնը երբեմն տաքօրինակ շփեղութեամբ պիտի երեւայ:

«Որպէսզի շփեղութեան մէջ ծրարւած քշառութիւնները գգացւին»:

Այս տողերը հոլովւում էին շարունակ «փիլիսոփայ» Եզօրի ուղեղի մէջ:

Եօք տարի առաջ երբ նա այդ տողերը կարդացել էր, չէր կարողացել ըմբռնել նրանց իմաստը:

Բայց նա այսօր հասկանում էր այդ:

Թեքեւս նա հասկանում էր ոչ այնպէս, ինչպէս բանաստեղծն էր ուզում հասկացնել:

Ի՞նչ հոգ: Նա համոզւած էր, որ բանաստեղծն էլ ճիշդ այն է կամեցել, ինչ ինքն էր կամեցում:

Եւ բանաստեղծի խօսքերը նրա ուղեղում ամեն անգամ նոր պտոյտ անելուց՝ նա աւելի էր հաւատում, որ ինքն յաղքւած չէ, որ ինքն յանցանք չի գործել, որ ինքն միայն իր պարտքն է կատարել:

Գործադուլը պիտի շարունակւէր ինչ էլ որ լինէր: Հրդեհը տաքօրինակ մի շփեղութեամբ պիտի լուսաւորէր խեղճութիւնը, չփառութիւնը, պարտւածների դէմքը:

Նրանք մի անգամ էլ իրենց մէջ զօրութիւն պիտի
զգային: Նրանք չպիտի ընդունէին, որ իրենք յաղթ-
ած են վերջնականօրէն:

Եզօրը շարունակում էր փիլիսոփայել աշտպէս:

Իսկ գործարանը չէր բանում այլեւս:

Գործաւորները անգործ էին կրկին:

Այդ՝ խեղճութեան շֆելութիւնն էր:

Այդ՝ յաղթանակ էր Եզօրի համար:

Այդ՝ կատարումն էր նրա փիլիսոփայութեան:

IV

ԻՄ ԴԱՒԱՃԱՆՆԵՐԸ ԵՒ ՔՈ ՂԵՐՈՍՆԵՐԸ

Ես սիրում եմ դաւաճաններին, — իմ դաւաճաններին:

Զարմանալի արարածներ են նրանք:

Այդ ի՞նչ ուժ է, որ նրանց մէջ կայ: Այդ ի՞նչ կամեցողութիւն է, որ ամբարած է նրանցում: Այդ ի՞նչ անվախութիւն է, որ նրանք ունին. ի՞նչ բարոյական կորով, որ ճառագայթում է նրանցից:

Հերբուլէսեան գոյութիւններ են նրանք, — իմ դաւաճանները:

Նրանց բերնով դարերն են խօսում:

Նրանց գործերով մարդկութիւններ են շինում եւ փլատակում:

Նրանց կամքերով երկիրներ ու երկինքներ իրար են միախառնում:

Գերմարդկային ստեղծագործութիւններ են նրանք, — իմ դաւաճանները:

* * *

Զօրդանօ Բրունօն մէկն էր այդ դաւաճաններից:

Սալօնարօյան ճոյնպիսի մի դաւաճան էր:

Գարիբալդին՝ նմանապէս:

մ'աձձինին՝ մի ուրիշը :

Դանտոն՝ շատերի վկայութեամբ :

Դաւանաններ էին նոյնպէս Կոպերնիկոս եւ Դալիլէյ :

Զօն Հուր մի մեծ դաւանան էր :

Սոկրատէս՝ շատ աւելի մեծը :

Տօլստօյը՝ ո՛չ պակաս :

Նիկօլայ Իլիչ Ուլիանովը ամենամեծ դաւանանե-
րից մէկն էր :

Քրիստոս՝ նոյնպէս :

Բուդդա՝ առանց կասկածի :

Դաւանան եր նաեւ Մարքս :

Դաւանան էր նոյն իսկ Կանտ :

Դրանք բոլորը դաւանաններ էին : Ես սիրում եմ
այդ դաւանաններին : Ես ուզում եմ, որ այդպիսի դա-
ւանաններ շատանան : Ես կրաղճայի, որ ինքս մէկը
դառնամ այդ դաւանաններից :

* * *

Այլաբանութիւն :

Ամենեւի՛ն :

Ես բառերը գործ եմ ածում իրենց իսկական ար-
ժէքներով . նիշտ մարդկային լեզուի մէջ ընդհանրացած
իրենց իմաստով :

Դաւանանութիւն չէ՞ր Բրունօյի գործը :

Նա անխղճօրէն դաւանանեց կրօնական տիրող հա-
ւատալիքների դէմ : Նա երես դարձրաւ փիլիսոփայա-
կան քնդունած իմաստութիւններից : Նա լեց իր ժա-
մանակայ գիտութեան հակադէմ :

Եւ ստացաւ իր ԱՐԺԱՆԻ պատիժը :

Խարոյկի վրա՝ այրեց ողջ-ողջ, ոչնչացաւ եւ երեք
դար վերջը յուշարձանի կերպարանք առած՝ եկաւ կանգ-

նեց նիշտ այն հրապարակի վրա, իր հայրենիքի մէջ, ուր նա ողջակիզւել էր, — տիրող ֆրիստոնէութեան բոլոր կեղտերը տեսնելուն համար:

Մաճճինի եւ Գարիբալդի դաւանանքին այն հայրենիքի դէմ, ուր որ նրանք ծնւել էին: Զանազին ուրիշ աւելի մեծ հայրենիք ունենալ: Նրանք դաւանանքին տիրող կարգերի դէմ. իՐԱՒՈՒՆՔԻ ԵՒ ՕՐԷՆՔԻ ՏԷՐ բռնութեան դէմ:

Նրանք էլ պատմեցին:

Նրանց արձանները բարձրացան այնպիսի վայրերի մէջ, ուր իրաւունքի եւ արդարութեան դէմ բռնութիւնը տիրապետող է:

Տօլստոյը դաւանանք փարիսեցիական ֆրիստոնէութեան դէմ: Նա ֆննադատութեան առարկայ դարձրաւ եկեղեցին: Նա այսպանեց հայրենիքը: Նա նշաւակեց հայրենասիրութիւնը:

Եւ նա եկեղեցու բանադրանքին արժանացաւ. հայրենասէրների եւ ֆրիստոնեանների անէծքը վաստակեց:

Նիկօլայ Ուլիանովը դաւանանք բոլոր հայրենիքների դէմ. բոլոր օրէնքների, բոլոր պետութիւնների դէմ: Լեւեց տիրող բարոյականութեան բոլոր հրամայականները:

Աշխարհի ատելութիւնը բաժին ընկաւ նրան:

Սոկրատէսը դաւանանք մարդկային միասնութեան եւ անհասկացողութեան դէմ. անաւանարկեց եկեղեցին եւ եկեղեցականներին: Ստիպւեց թոյնի բաժակը դատարկել:

Խմեց եւ անէացաւ:

Կանտը իր գոյութեամբ՝ մարմնացած մի դաւանանութիւն էր մարդկային մտքի տկարութեան դէմ:

տիրող աստածների դէմ. հրեշտակների եւ սատանաների դէմ:

Նա եւս հալածւեց եւ նախատինկների արժանացաւ:

Մարգար դաւադրութիւն սարքեց անցած պատմութեան դէմ. աւանդող գիտութեան դէմ. տիրող իրաւունքի. հաստատուած օրէնքի եւ ընդունւած արդարութեան դէմ:

Այդպէս էլ ուրիշները:

Այդպէս էլ Գալիլէյը, Կօպերնիկոսը, Սալօմարսիան:

Այդպէս՝ նաեւ Գալտօն, Ջօն Հուս, Քրիստոս Բուդղա:

Դրանք բոլորն էլ դաւաճաններ էին: Դրանց բոլորի մօտ էլ դաւաճանական անմերժելի եւ անյաղթահարելի մի կամք գոյութիւն ունէր:

Դրանց բոլորին էլ ես սիրում եմ: Դրանց բոլորի համար էլ անկիւն կայ իմ սրտի մէջ:

* * *

Իսկ քո հերոսները:

Ո՞ւր են նրանք: Ի՞նչ են նրանք:

Ա՛հ, ես ստում եմ նրանց բոլորին: Պժգում եմ նրանցից:

Նրանք բոլորը հայրենասէրներ էին:

Նրանք բոլորը մեռան կամ ապրեցին իրենց ժողովրդի համար:

Նրանք բոլորը վազեցին մեծ իդէալների հետեւից:

Նրանք ոչ ոքի չդաւաճանեցին: Ոչնչի դէմ դաւադրութիւններ չսարքեցին:

Նրանք անհաւատարիմ գտնւեցին միայն... «մարդ» գաղափարի դէմ:

Հերոս էր Նիկօլայ Բ. ցարը: Նա անվախօրէն. Լեւուսը ձեռքին՝ իր սիրած ժողովրդին հրամայեց մի-եր-

կու տասնամեակ շարունակ: Նա երկար տարիներ միայնակ կուեց հարիւր ութսուն միլիօն ժողովրդի դէմ,
— «Նրա համար»:

Տեղի չտաւ երբէք: Երբ այդպէս արաւ, ուշ էր:
Հրացանագարկ եղաւ եւ... հերոսացաւ:

* * *

Հերոս էր Վիլիէլմ Հօհէնցօլերնը:

Նա եւս տասնամեակներ շարունակ փառաբար իր սուրը շողշողացրեց: Զրկւեց իր գահից՝ իր հայրենիքի եւ ժողովրդի «համար» մղած սոսկալի պատերազմի ողբերգական վախճանին:

Նա, — քո հերոսը, — սպառնալիքներ կարդաց ամբողջ աշխարհին: Կոխ յայտարարեց ամբողջ մարդկութեան դէմ: Մէկը մնաց միայն աշխարհի մէջ, որի դէմ նա չկուեց. — ինքը, իր մեծամոլութիւնը:

Վերջը զրկւեց ամեն ինչից. կորցրեց փառք, պատիւ, շքեղութիւն. աքսորւեց, արգելափակումի ենթարկւեց եւ ... հերոսացաւ:

Նա չի դադրել դեռ գոյութիւն ունենալուց՝ փիզիքայէն: Բայց մեռնում է ամեն օր:

* * *

Հերոս էր Լիւդովիկոս ԺԶ-ը:

Մինչեւ վերջը դիմադրեց նա դաւաճաններին, — իմ դաւաճաններին: Կառափնարան քարձրացաւ եւ ... հերոսացաւ:

Կօրսիկայի հանճարը եւս քո հերոսներիցն էր:

Նա էլ կոխ յայտարարեց աշխարհին: Նա էլ աշխարհ նւաճեց: Նա էլ անվախ էր, յանդուգն, յամառ. դիմադրող. բոլոր հերոսների առաջինութիւններով օծուած մեծապէս:

Նա պայքարեց մինչեւ վերջը: Կուեց նոյնիսկ մահ-
ւանից յետոյ:

Նա մեծացրաւ Ֆրանսիան, եւ փոքրացրաւ Փրան-
սիացուն: Աֆորուեց, ինք իրեն կերաւ ներքնապէս՝
միայնութեան մէջ. մեռաւ եւ կրկին... հերոսացաւ:

Բիսմարկը եւս քո հերոսն էր: Նա իր ժողովրդին
իր մահւանից յետոյ քողեց որպէս ժառանգութիւն՝ վեր-
սայլի Գաշնագրութիւնը:

Նա միացրաւ, ընդարձակեց եւ մեծացրաւ Գերմա-
նիան: Բայց փոքրացրաւ իր հայրենիքը եւ իր հայրե-
նակիցներին. նա բաժան-բաժան արեց նրանց:

Նա եւս հերոսացողներիցն էր:

* * *

Ես ատում եմ այդ հերոսներին: Ես խորշում եմ
այդ մեծ հերոսներից: Ես սոսկում եմ այդպիսի հե-
րոսութիւններից:

Պահի՛ր քեզ համար քո հերոսներին:

Ես սիրում եմ իմ դաւանանքներին:

Լիրկնէյտ մի դաւանան էր:

Նա դաւանանցօրէն փոքրացրաւ Գերմանիան, որ-
պէսզի մեծացնի գերմանացուն:

Նա դասալիք էր: Նա քարոզեց որ իր հայրենա-
կիցները զէնքերը ձգեն եւ չկուին: Նա վախկոտ էր:
Նա փոքրոգի էր: Նա չէր ուզում որ կէս միլիօն գեր-
մանացիներ աւելի մեռնին իրենց «հայրենիքի» համար.
իրենց կայսեր համար. իրենց փառքի, իրենց յաղթա-
նակի համար:

Կռիւր շարունակեց, սակայն: Քո հերոսները կը-
ռիւր շարունակեցին: Նրանցից շատերը ընկան: Ու-
րիշներն էլ վերադարձան:

Իմ դաւանանքին հետեւողներից շատերը մեռան :
Ումանք էլ կենդանի մնացին :

Ես ատում եմ քո ապրող հերոսներին : Սարսուռով
եւ առանց յարգանքի ես անցնում եմ քո մեռած հերոս-
ների գերեզմանների մօտով :

Ես յարգում եմ իմ մեռած դաւանանքին : Հիաց-
մունքով եւ հպարտօրէն ես դիմաւորում եմ ապրողներին :

Քո հերոսները հերոսացան... Ինչի՞ համար :

Իմ դաւանանքը դաւանանքին... Ինչի՞ դէմ

V

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ՅՈՅՍԵՐ

ԿԱՐՄԻՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՆ Ի ՏԵՍ

Ահա՛, եկել եմ ես կրկին:

Քրտնաքաքախ եմ եւ յոգնած.

Եւ՝ դեռ կենդանի:

Սարսուռի եւ լիւմի վայրկեաններ ապրեցի:

Յաղքանակներ տարի եւ ոգեւորութեան օրեր ունեցայ:

Փնտռեցի ամենուրեք, որոնցի անվերջ, խարխափեցի մթութիւնների մէջ անդադար.

Սակայն որոնա՞ծս չգտայ:

Եւ ահա՛, վերադարձել եմ կրկին, —

Հի՛ն յոյսերս՝ ջարդւած.

Հի՛ն երազներս՝ անգոյ:

Բայց դեռ *յոյսեր* ունիմ եւ *երազներ*:

Նրանց քեւերովն է, որ եկել եմ ես կրկին.

Նրանց համար է, որ ապրում եմ դեռ:

Եկե՛լ եմ...

* * *

Զղջումի համար եմ եկել .

Նրդումի համար եմ եկել .

Ուխտելու եմ եկել .

Քեզ համար եմ եկել, —

Ո՛վ Դու իմ ծնողը, մեր բոլորի ծնողը, իմ ծնող-
ների ծնողը :

Այդ ի՞նչ հրաշք է, որ կատարել է քո մէջ :

Այդ ի՞նչ հրաշք է, որ կատարում ես դու իմ մէջ :

Երէկ գէպի սարերն էիր կանչում դու քո զաւակ-
ներին .

Այսօր դաշտերն ես իջեցրել նրանց :

Դու առաջ նրանց *արիւնն* էիր սրահանջում .

Հիմա *բրտինք* ես սպասում նրանցից :

Ոչնչացնող սուրերը բահերով են փոխարինել քո
զաւակները . իսկ դու չես բարկանում այլեւս :

Այդ որչա՛փ փոխել ես դու :

Այժ որչա՛փ փոխել են քո զաւակները : Որչա՛փ
փոխել եմ *ես*՝ մէկը քո զաւակներից :

Ինձ կանչեցիր դու արիւն Թափելու .

Գնացի ու *թափեցի*՝...

Ինձ կանչում ես հիմա *քրտինք* տալու համար .

Եւ եկել եմ, ահա՛ .

Նկե՛լ եմ . . .

* * *

Նօթը տարի առաջ էր, երբ դու ինձ կանչեցիր :

Ես լսեցի քո ճայնը : Տանջանքը հեւում էր նրա
մէջ - բայց յոյսի շեշտները մարած չէին դեռ :

Ես նիրհած էի, երբ քո սքստիեցուցիչ զուլը իմ
ախանջին հասաւ :

Ես լսեցի այն. սակայն չիմացայ թէ ո՞ւր ես դու.
որտեղից է գալիս քո ձայնը. դէպի ո՞ւր է կանչում
նա ինձ:

Ինձ քուում էր, որ դու ինձ դէպի պարտականու-
րեան դաշտն ես կանչում:

Ես կարծում էի թէ դու հրամայում ես ինձ դուրս
ելնել եւ քեզնից հեռո՛ւ, օտար երկնակամարների տակ
քեզ համար մեռնել:

Ես շփոթւած էի. ես մոլորւած էի: Ես չէի իմա-
նում թէ ինչ անեմ:

Ես տեսայ որ անհատնում բազմութիւններ վազում
են դէպի հեռուները: Նրանց հրագէտները իմ աչքերին
գարնեցին: Նրանց աղաղակները ինձ ոգեւորեցին:

Ես տեսայ թէ ինչպէս մատղաշ աղջիկները գուր-
գուրանքով եւ հիացմամբ վարդի փունջեր էին մեկ-
նում դէպի ռազմադաշտերը շտապող մարտիկներին:

Նորահարսերը ջերմ, այրող համբոյրներ էին դրոշ-
մում իրենց ամուսինների շրթունքներին:

Քոյրերը գրկալսառնում էին եղբայրների հետ:

Իսկ ծերերը օրհնում էին գնացողների նամքան:

Արցունքներ կային շատերի աչքերում: Բայց ար-
ցունքների բիւրեղների միջից, ասես առաւօտեան ցօղի
վրա, յոյսերի շողերն էին ցոլում՝ գարնան արեգի պէս:

Գնացողները յոյսերով էին գնում:

Մնացողները դարձի եւ յաղթանակի էին սպասում:

Ռազմերգի զգլխիչ հնչիւնների տակ բոլորը յու-
սառստ եւ խանդավառ՝ դիմում էին դէպի հեռո՛ւն,
դէպի անհասկանալի՛ն, դէպի անորո՛շը...

Ես քոյր չունէի:

Ոչ իսկ հայր կամ մայր:

Բայց քո ձայնը գորաւոր շեշտով արձագանգում էր

դեռ իմ ականջներում: Քո գոչը գերիվեր էր հանում իմ հոգին, — ո՛վ իմ Մեծ Յնողը, իմ հորը եւ մօրը Յնողը:

Քո գաւակների բազմութիւնը շարժել էր արդէն. ես էլ հետեւեցի բազմութեան...

* * *

Օրը մշուշապատ էր:

Անտառը, ուր հասայ ուշացած, վայրի էր եւ քաւ մացառներով խնողած: Մացառների միջից հազարաւորների արահետներն էին երեւում: Տասնեակ հազարաւորներ, — եւ դեռ աւելի, — շարան-շարան անցնում էին այդ արահետներով՝ երբեմն լո՛ւռ եւ խորհրդաւոր. երբեմն աղաղակով եւ անհանգիստ:

Ես էլ միացայ նրանց:

Դժբախտութեան, փորձանքների մէջ էիր դու, — ո՛վ իմ ՆՈՐ Յնողը:

Նրանք շտապում էին քեզ համար:

Ես էլ քեզ համար գնացի:

* * *

Ա՛հ, ինչ օրեր էին, որ այնուհետեւ քաժին ընկան ինձ:

Ժամանակներ եղան, երբ արիւնը երակներին մէջ դադրեց հոսելուց: Վայրկեաններ ապրեցի, երբ ասես սիրտս կանգ առաւ կատարելապէս, իսկ գանկս ուզեց փլչել եւ իր միջից ուղեղս դուրս ժայքֆել:

Ես տեսայ իմ գինակցի գլուխը պոկւելիս իր մարմնից այն պահուն, երբ նա իր սիրուհու պատկերը կարօտով շրթունքներին սեղմած՝ տաք համբոյրներ էր դրոշմում նրա վրա:

Ես քողեցի իմ եղբայրը դիակների կոյտի մէջ վի-

բաւոր, քաղցած եւ ծարաւի ու վազեցի դէպի առաջ՝ քշմամու դէմ իմ «պարտքս» կատարելու համար: Եւ երբ նոյն նամբայով վերադարձայ, եղբայրս արնաքամ գտայ իր տեղին վրա:

Ես հրացանիս փողը դարձրի դէպի ինձ եկող զինւորը եւ երբ զնդակը մեխել էի նրա կուրծքը ու նա քաւալում էր արեան մապաղիքների մէջ, իմացայ, որ իմ բախտակիցն է եղել: Նրա հետ ուրքը տարի շարունակ բազուկներ էի մաշել միեւնոյն աշխատանոցի մէջ: Երկու անգամ քանտային խուցը կիսել էի իր հետ: Նա եկել էր իմ միւս արիւնակցիս հաւաք ջուր տանելու, որ մահամերձ էր եւ ծարաւից պապակում էր քշմամու խրամատի մէջ:

Ես այս բոլորը գործեցի, այս բոլորը կրեցի քեզ համար, քո փառքի համար, քո ապագայի համար:

Դու կանչել էիր ինձ: Եւ ես կարծում էի, քեզ քո կամքն եմ կատարում:

* * *

Բայց ահա՛, տեսնում եմ, որ մոլորել եմ ես: Ինձ շփոթել են:

Քո ձայնը չէ, որ ես լսել եմ եօքը տարի առաջ: Քո գոչը չէ, որ իմ ականջին է հասել:

Քո տեսքով չար հոգիներն են խօսել ինձ հետ:

Քո ձայնով դեւերն են կանչել ինձ:

Ո՛րչա՛ հասկացի այդ. բայց *Հասկացի*, որ մոլորւած եմ:

Հեռից ես տեսայ լոյսը, — *կարմիր*, շողշողուն, պայծառ լոյսը, — որ վառօդի ծուխով եւ դիակներից բարձրացող գոլորշիներով ծածկւել էր իմ աչքերից: Հայեացքս յառեցի այդ լոյսին: Քայլերս ուղղեցի դէպի նա:

Եւ ահա՛, եկել, հասել եմ քեզ:

Եկել եմ գողալու. եկել եմ քեզ նոր ուխտ տալու:

Քեզ ծառայելու եմ եկել: Քեզ համար աշխատելու եմ եկել: Քեզ պաշտպանելու եմ եկել:

Եթէ պէտք լինի, իմ արիւնը պիտի սրսկեմ քեզ վրա՝ քեզ համար:

Եթէ պէտք չլինի, ես քրտինք պիտ քափեմ, մաքրեմ արեան գոյնը քո դէմքից եւ սպիտակացնեմ քեզ:

Եկել եմ՝ հմայեաժ քո աչքերի բոցերից. յափշտակեաժ՝ քո դէմքի կարմիր փայլից:

Վերադարձել եմ կրկին, —

Հի՛ն յոյսերս ջարդաւ:

Հի՛ն երազներս՝ անգոյ:

Բայց ՆՈՐ յոյսերով լեցուն. եւ ՆՈՐ երազներով խանդավառ:

Եկե՛լ եմ կրկին, —

Դո՛ւ իմ Մեծ Ծնող.

Դո՛ւ իմ Նոր Ծնող:

Ուրիշների համար գնացի եւ կուեցի.

Քեզ համար աշխատելու եմ եկել:

ՔՈ ԱՐՅՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ՆՐԱ ԱՐՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ձեզ երկուսիդ ես յաճախ արտասուելիս եմ տեսնում:

Երկուսիդ սրտերն էլ փափուկ են: Երկուսդ էլ զգայուն ջղեր ունիք:

Երբ դժբախտութեան ալիքները հպում են ձեր սրտերին կամ ջղերին, նրանք սկսում են դողդողալ, ցնցւիլ, նչալ լալագին:

Ես տեսնում եմ քե՛ ինչպէս արցունքի խոշոր կաքիւնները մեծ, քափանցիկ յուլումնների նման շարանշարան, շիք-շիք գլորում են դէպի ներքե՛, եւ քո այտերի վրայով:

Դու հեկեկում ես: Դու ախ ու վիշ ես քաշում: Դու ուզում ես խօսել, քղաւել, նչալ. բայց քո կոկորդը սեղմւում է, քո ձայնը խզւում, քո լեզուն կարկամում:

Քո արցունքները աւելի եւ աւելի են քափւում: Յուլումնները աւելի եւ աւելի արագութեամբ են շարւում: Վերջը ես տեսնում եմ միայն մի երկար, քափանցիկ գիծ քո դէմքի վրա՝ արցունքի անջատ յուլումնների փոխան:

* * *

Այդպէս լինում է քեզ հետ ամեն անգամ, երբ քեզ մի մեծ դժբախտութիւն է պատահում. երբ քո սիրե-

լինեցից մէկը մեռնում է. երբ քո սէրը զարնում է ապառաժին եւ խորտակում. երբ քո սիրելին որ ուրիշին է սիրում, ապրում է դեռ. երբ դու չես կարողանում օգնել նրան, որին ահաւի դժբախտութիւն է հասել, եւ որին օգնել ես ուզում:

Այդպէս պատահում է նաեւ Նրա հետ, — քո ընկերոջը:

Դժբախտութիւնը նրան էլ է դառնացնում: Մեծ դժբախտութիւնները նրան էլ մեծ վշտեր են բերում: Նա էլ այդ դժբախտութիւնների ժամանակ արտասում է, արցունքներ է քամում:

Բայց նրա արցունքները տարբեր են քո արցունքներից:

Ամեն ոք տեսնում է քո արցունքները:

Նրա արցունքները ոչ ոք չի տեսնում:

Քո արցունքները զգացնել են տալիս ամեն մէկին:

Նրա արցունքները հասկանում են միայն քեզ:

Երբ նա արտասում է, նրա այտերը չոր են. դառն աղաչքի քափանցիկ կաթիլները ոչ ոք չի տեսնում նրա դէմքի վրա:

Նրա աչքերը չեն կարմրում: Նրա կոկորդը չի սեղմում: Նա չի ուզում ճշալ. նա չի ուզում խօսել. նա չի ուզում հաղորդել ուրիշի հետ:

Նա համր է մնում՝ խորը վշտի պէս:

Լուռ՝ առաքինութեան չափ:

Սիրունութեան չափ խուսափող:

Մեծութեան չափ անշարժ:

Վեհանձնութեան նման անհաղորդ:

Նա աչքերով չի արտասում: ՆԱ ԱՐՏԱՍԻՈՒՄ Է ՍՐՏՈՎ:

Նա քափում է չոր արցունքներ:

Քո սեղմած կոկորդից դուրս ելած նիշը ամեն ոք կարող է լսել:

Նրա սրտից բղխած ազազակը խեղդում է իր կրծքի խորունկ անդունդների մէջ:

Նրա արցունքների վառած բիւրեղները թափում են իր սրտի փափկահիւս յատակի վրա. նրանք այրում, լափում են այդ փափուկ սրտի ամբողջ շէնքը:

Այդ արցունքները հալեցնում են նրա հոգին:

Քո արցունքները թունալից են:

Նրա արցունքները՝ այրող:

Քո արցունքները ամբողջովին թոյնից են շինած. նրանց հիւքը օձերի ատամներիցն է փախած: Նրանք սպանում են ուրիշներին:

Բայց նրանք բալգամ են քո հոգու համար:

Նրբ դու արտասում ես, թոյնը դուրս է մրգում քո մաքմանից:

Դու հանգստանում ես: Դու առողջանում ես: Քո ջղերը հանդարտում են: Քո սիրտը անդորրութիւն է գգում:

Ուրիշ են նրա արցունքները:

Նրբ նա արտասում է, նրա արցունքները վառած բոցերի պէս տարածւում են իր հոգու մէջ, հազարաւոր լեզակներով մարակում, տոչորում, ոչնչացնում են նրա ամբողջ գոյութիւնը:

Դրանք սպանում են, անէացնում են նրան:

Քո արցունքները քեզ հանգստացնում են, կազդուրում են, որպէսզի ուրիշները անհանգիստ դառնան:

Նրա արցունքները սպանում են իրեն, որպէսզի ուրիշները չնեղւին:

Դու որ աչքերով ես արտասում, մի անգամ միայն պիտի մեռնիս:

Նա որ սրտով է արտասուում, շատ անգամներ մե-
ռել է մինչեւ հիմա:

Քո սիրտը շատ մեծ է քո արցունքների համար:
Եւ դու արտասուում ես աչքերով:

Նրա աչքերը շատ փոքր են իր արցունքների հա-
մար: Եւ նա արտասուում է սրտով:

Մի միտքարուքիւն կայ միայն նրա համար:

Նրա արցունքները ոչ ոքին են բուժաւորում: Մի-
այն ինքն է, որ այրում, մոխրանում է իր արցունք-
ներով:

Արցունքներ կան, որ թոյն ունին, բայց չեն սպա-
նում:

Արցունքներ կան, որ թոյն չունեն, եւ սպանում են:

Աղի արցունքներից աւելի սարսափելի են չոր ար-
ցունքները:

Հոսող յուլումներից շատ վառած մարգարիտներն
են, որ հետքեր են թողնում:

Կրակ կայ, որ թոյն է ոչնչացնում:

Թոյն էլ կայ, որ կրակ է մարում:

Քո թոյնն է, որ պիտի մարէ նրա արցունքների
հրդեհը:

Թէ՞ նրա կրակն է, որ պիտի ոչնչացնէ քո բու-
ճալից արցունքները...:

VII

Ե Ս Ե Ի Դ Ո Ի

Ամեն օր, վաղ առաւօտեան, երբ գիշերային լու-
քիւնը նոր-նոր խանգարել է սկսում քոչունների եր-
գերով, իսկ խաւարը դեռ շարունակում է իր յուսա-
հատական պայքարը լոյսի դէմ, ես քայլում եմ նոյն
նամբան անշեղ կերպով, որ դէպի քեզ է քերում:

Ես գալիս եմ քեզ մօտ գործելու:

Ես գործաւոր եմ:

Դու գործատէր ես. պիտի գնես ինձնից:

Ես ոչինչ չունեմ, իմ ձեռներից դուրս: Բայց
պարտաւոր եմ շուկայ դուրս գալ՝ վաճառքի համար:

Դու ամեն ինչ ունիս. միայն՝ ոչ ձեռներ:

Եւ շարունակում ես դու դեռ գնել:

Ես, գործաւորս՝ ծախող եմ: Դու, գործատէրդ՝
զնող:

Գիտե՞ս ես քեզ ի՞նչ եմ ծախում: Գիտե՞ս դու
ինձնից ի՞նչ ես գնում:

Դու առնում ես ինձնից իմ կիներ, իմ գաւակները,
իմ սէրը, իմ հոգին, իմ միտքը, իմ կեանքը: Դու
առնում ես իմ ամբողջ էութիւնը, ամբողջ *ճարդը*, որ
իմ մէջ կայ:

Դրանք բոլորը դու գնում ես ինձնից, բայց չես
պահում քեզ համար:

Դու դրանք առնում ես ոսկիով: Եւ կրկին՝ ոսկու համար:

Ի՞նչ է իմ կինը այդ մետաղի հանդէպ: Նա արժանի չէ նոյն իսկ քո կնոջը աղախինը լինելու: Դու ունիս աւելի գեղեցիկը, նուրբը, չմաղը: Դու կարող ես ունենալ էլ աւելի սքանչելի:

Քեզ ի՞նչ հոգ իմ գաւակները: Դու իմ գաւակներից շա՛տ լաւ գաւակներ կարող ես ունենալ: Դու իմ գաւակներից շա՛տ աւելի գաւակներ ունիս: Դու կարող ես ունենալ անթի՛ւ գաւակներ. պահել, կրքել, կերակրել նրանց:

Քեզ ի՞նչպէս կարող է զբաւել իմ սէրը: Դու աւելի՛ կարող ես սիրել: Դու կարող ես սէրն արտայայտել քո չորս կողմը: Դու կարող ես քո սէրներով երջանակացնել շատերի՛ն, շատերի՛ն:

Ի՞նչ է իմ հոգին քեզ համար: Նա այնքա՛ն ազօտ է, այնքա՛ն աղքատ եւ սահմանափակ: Նա պարտում է միայն իմ ստամոքսի շուրջը: Նա ժամանակ չունի սլանալու, երազելու, պրպտելու, քափանցելու:

Քո հոգին ազա՛տ է, անկաշկանդ՝ սաւառնելու, ուր որ կամենայ. կամենալու, ուր որ կարելի է սաւառնել: Նա կարող է քեւակոխել քարձունքներ, սուգել քոյր խորութիւնների մէջ. եւ երբե՛ք չիջնել իմ հոգու ցածուրեանը մակարդակին:

* * *

Իմ միտքը:

Իմ կրօնը:

Որքա՛ն անարժէք են դրանք քեզ համար: Ի՞նչ պիտի անես դու այդ ոչնչութիւնները:

Քո միտքը աւելի կիրք է, ընդարձակ եւ բազմա-

հմուտ: Քն կրօնը աւելի շփեղ է, փայլուն եւ խոստմնալից:

Իսկ իմ կեանքը: Ի՞նչ կայ նրա մէջ, որ կարողանար գրաւել քեզ: Ի՞նչ պէտք ունիս—դու նրան:

Դու առնում ես, այո՛, այդ բոլորը ինձնից: Բայց դու չես պահում դրանց քեզ համար:

Դու գնում ես իմ սէրը՝ դէպի իմ կինը: Բայց դու չես խրացնում այդ սէրը: Դու գնում ես իմ կլինը ինձնից, բայց քեզ համար չես պահում: Իմ գաւակները դու փոխանակում ես դրամով. իմ միտքը կապւած ես պահում ոսկիով. բանտարկում ես իմ հոգին, կաշկանդում ես իմ կրօնը, խլում ես իմ ձեռքից իմ կեանքը, կոզպէ՛ք ես դնում մարդկային իմ իղձերի, տենչանքների վրա: Բայց ոչինչ, ոչինչ չես պահում դրանցից քեզ համար:

Դու գնում ես, յափշտակում ես դրանք բոլորը ինձնից, որովհետեւ *դրանք բոլորը իմ տնտեսան մասերն են կազմում:*

Դու պարտաւոր ես ինձ գնել:

Դու պարտաւոր ես ինձ հետ գնել նաեւ իմ կինը, իմ գաւակները, իմ միտքը, իմ կեանքը, իմ կրօնը:

Դրանք բոլորը ես ինձ հետ քո շուկան եմ բերում ամեն օր, որովհետեւ ես չեմ կարող ինձ ծախել, երէ նրանց էլ ինձ հետ չծախեմ:

Ես բերում եմ նրանց ինձ հետ, առանց նրանց կամքի հարցնելու, առանց նրանց գիտութեան:

* * *

Երէ ես իմ սէրը փայփայեմ դէպի իմ կինը, ես չեմ կարող քո շուկայում երեւալ:

Երէ ես իմ գաւակների գգաւններովը զբաղւեմ, քո շուկայում իմ տեղը կգրաւեն այն հայրերը, որոնք

իրենց գաւակների գգւանմներով չեն գրադոււմ: Եթէ ես իմ գաւակներին համբոյրներ տամ, քեզ մօտ կգան նրանք, որ գաւակներ չունեն համբուրելու համար:

Եթէ ես համարձակւիմ իմ միտքը գործածել, դու կգտնես նրանց, որոնք իրենց միտքը չեն գործածոււմ:

Եթէ ես քոյլ տամ, որ իմ հոգին իր ցածրութիւնից բարձրանայ եւ սաւառնի երկինքների վրա, քո շուկան կգրաւեն այն հոգիները, որոնք ցածր քոչելու ունակութիւնը կորցրած չեն:

Եթէ ես աղօթելու գնամ իմ տաճարը, քեզ իմ ձեռքից կյալիշտակեն իմ այն ընկերները, որոնք աղօթարան չեն նանաչոււմ:

Եթէ ես ուզեմ իմ կեանքը ինձ համար պահել եւ իմ կնոջ ու գաւակների համար, ես չեմ ունենալ ոչինչ, որով կարողանամ իմ կեանքը եւ իմ կնոջ ու գաւակների կեանքը պահել:

* * *

Եւ այսպէս՝ ես ձգում եմ իմ աղօթարանը, քո հետեւից գալու համար:

Ես քողնում եմ իմ կինը, իմ սէրը, իմ գաւակները, իմ հոգին, միտքը, դաւանանքը՝ քեզ հասնելու, քեզ գտնելու համար:

Ես պարտաւոր եմ երեւալու քո շուկայում: Բոլոր խոչընդոտները պիտի քաշուին այն նամբայից, որ դէպի քեզ է բերում, որ դէպի քո շուկան է տանում:

Կինը արգելի է. սէրը՝ կաշկանդող. գաւակները՝ նոյնպէս. կրօնը՝ մշտական կերպով. դատողութիւնը՝ ամենից աւելի:

Դրանք բոլորը պիտի վերանան նամբայից: Ես պարտաւոր եմ քո նամբան քայլելու: Ես պէտք է դէպի քեզ գամ: Դրանք բոլորը պիտի հեռանան նամբայից:

* * *

Ահա՛, կրկին առաւօտ է.— մէկը հազարաւոր նման
առաւօտներէից:

Մօտիկ աշտարակի վրա զանգակը զարնում է հինգ
անգամ:

Յո՛ւրտ է. ո՛ւժ, ցուրտ է:

Խաւարը կամաց-կամաց փարատել է սկսում:

Մութ սենեակի փոքրիկ պատուհանի նեղֆերից լոյ-
սի շողերը վախկոտօրէն փորձ են անում ներս քա-
փանցել: Մութեան դիմադրութիւնը դեռ մեծ է սեն-
եակի մէջ: Սրեւի շողերից մի փանիսը բեկքեկւած եւ
նւաղած, ցոլում են Անուշի երեսին: Կիւս է: Երե-
կոյեան ուշ ժամանակ է տուն եկել. — յոգնած, ջարդ-
ւած: Նա ֆնած է դեռ շատ պինդ, իր — եւ իմ, —
երկու փոքրիկներին ծոցի մէջ առած:

Ես սիրում եմ Անուշին: Նա սիրում է ինձ:

Եւ ես նրա սէրը առած՝ գալիս եմ քեզ մօտ:

Նրա սէրը քեզ վաճառփի եմ քերում կրկին այս
առաւօտ: Նա էլ իմ սէրը երեկոյեան վաճառփի պիտի
տանի քեզի պէս մի ուրիշի մօտ:

Երբ երեկոյեան վերադառնամ, նա տանը չպիտի
լինի:

Երբ նա ուշ ժամանակ վերադառնայ, ես ֆնած պի-
տի լինիմ: Մենք ամուսիններ ենք. մենք սիրում ենք
իրար: Բայց մենք չենք ապրում իրար հետ: Դու չես
բողնում, որ մենք իրար հետ ապրինք: Միեւնոյն
շարկի տակ նա ապրում է իր համար. ես ապրում եմ
ինձ համար:

Ես իմ կնոջ սէրը քեզ ծախու եմ քերում: Ես մեր
ամուսնական կեանքը քեզ վաճառում եմ: Ես իմ կինը
քեզ ծախու եմ քերում:

Բայց միայն իմ կի՞նը:

Ամեն օր քեզ ծախու չե՞մ բերում իմ զաւակներին:

Խեղճե՛ր: Նրանք փաղափշանքներ չեն տեսել ինձ-
նից: Երբ ես մի անգամ մօտեցայ եւ իմ աչս կոշտա-
ցած ձեռներովս ուզեցի գրկել ու փաղափշել նրանց,
նրանք զարմացած, աչքերը մեծ բացած՝ ինձ նայեցին
եւ չէին ուզում հաւատալ կատարածին: Ես էլ սկսում
էի չհաւատալ: Այնքա՛ն քիչ եմ տեսնում ես նրանց:
Այնքա՛ն խորքացած են նրանք ինձնից:

Իմ ձեռները կտրցրել են ընդունակութիւնը՝ իմ
փոքրիկների երեսների շփումով փաղափշանքի զգաց-
մունքը արտայայտելու: Նրանք կոպիտ են, նրանք կոշ-
տերով պատած են. նրանք անընդունակ են մեղմու-
թեան, գուրգուրանքի, փաղափշանքի:

Յանախ ես ուզում եմ համբուրել նրանց, — իմ
փոքրիկներին: Մի անգամ այդպէս արի. նրանք արք-
նացան անուշ լնից, զարմացած նայեցին ինձ, դար-
ձան միւս կողքի վրա եւ կրկին լնեցին: Ես զղջացի:

Այժմ ես նրանց չեմ համբուրում: Երբ երեկոյեան
վերադառնամ, նրանք լնած պիտի լինին:

Նրանք իմ զաւակներն են: Բայց նրանք ապրում
են իմ բնակարանի մէջ որպէս երեւր, օտարականներ:

Կարծես քէ նրանք զգում են, որ ես ամեն օր
իրենց վանաւքի եմ հանում ինձ հետ միասին:

Իսկ իմ «հոգի՞ն»: Ի՞նչ է հոգին: Ո՞ւր է այդ
հոգին: «Հոգի» ունի՞մ ես:

Երբ ես քա զօրծարանի շնիքից ներս եմ մտնում,
այլեւս ուրիշ բան տեսնու՞մ եմ. ուրիշ բան զգո՞ւմ եմ:

Մեքենայից եւ մեքենայի շարժումից բացի ի՞նչ եմ տեսնում ես այդտեղ: Ինքն մեքենայ չե՞մ դառնում տասր ժամ շարունակ: Ո՞ւր է այն ժամանակ իմ «հոգի»ն. ի՞նչ եմ մտածում ես այն ժամանակ: Իմ աչքերը միշտ մեքենայի պտուտակների հետ չե՞ն դառնում: Իմ ձեռները նրանց պտուտակներին չե՞ն հետեւում: Իմ միտքը շարունակ չէ՞ կենդրոնանում մեքենայի վրա: Ո՞ւր է իմ հոգին: Գու չե՞ս հանել իմ հոգին ինձնից: Գու չե՞ս գնել իմ հոգին:

* * *

Գու պալատներ ես կառուցանում:

Իմ մէջ շարունակ բաղձանքներ են զարգանում՝ այդ պալատները խորտակւած տեսնել:

Գու ուրախանում, հրմուս ես շարունակ՝ քո նոր պալատներին նայելով:

Ես անզգայ կերպով անցնում եմ այդ պալատների մօտից, եւ կամ արհամարհանքով նայում նրանց վրա:

Այս անզգայութի՞ւնն է իմ սրտում, որ դուք «հոգի» էք կոչում:

Այս չար բաղձանքն է իմ սրտում, որ դուք «հոգի» անունով էք մկրտել:

Այդչափ ցածր հոգի կլինի՞:

Այդպիսի հոգին կարծէ՞ որ ապրի:

Այո՛, դու իմ ձեռների ուժը չես գնել միայն. դու գնել ես իմ հոգին, իմ գաւակները, իմ կինը, իմ դասանակը, իմ *կեանքը*, իմ սէրը:

* * *

Երէ ես կարողանայի իմ ձեռները պոկել *խճնից*. եւ երբէ իմ ձեռները կարողանային գործել առանց *խճ*,

ես քեզ ծախու կրեքէի միայն իմ ձեռները, եւ կփրկէի իմ հոգին, իմ կեանքը եւ իմ սէրը:

Բայց դրանք անբաժան են: Դրանք բոլորը պէտք են քեզ: Դրանք բոլորը միասին պիտի խառնես, հալցնես, եւ դրանցից պսպղուն մետաղներ շինես:

Ես միշտ սոսկումով դիտել եմ փայլուն մետաղի տյն մի փանի կտորները, որ որպէս շաքաթ-ավարձ՝ քո գործակատարը իմ ձեռքի մէջ է դրել ամեն շաքաթ օր:

Այդ շողշողուն եւ կարմրաւուն մետաղի կտորները միքէ՞ իմ եւ ինձ նմանների քրտինքի բիւրեղները չեն, որ կարծրացած եւ քաթ-ախւած են մեր արեան կարմրութեան մէջ:

Այն փայլը, որ ես տեսնում եմ քո տւած մետաղների վրա, միքէ՞ իմ կնոջ եւ իմ գաւակների ժպիտների փայլը չէ, որ դու յափշտակել ես, մետաղի վրա տեղմել, իսկ նրանց դէմքերը թողել անփայլ, շողերից զուրկ եւ լոյսից պարապ:

Այդ բոլորը դու արել ես իմ դէմ. իմ գաւակների դէմ. իմ կնոջը դէմ. իմ *կեանքի* դէմ:

Ես գայրացած եմ. ես կատաղութեան մէջ եմ:

Բայց իմ ցատումը քո անձին չէ վերաբերում:

Քեզ հրամայող կայ: Քեզ ղեկավարող կայ:

Քո գլխին Աստուծ կայ, որ աշդպէս է կամենում:

Դու քո Աստուծոյ կամքն ես կատարում:

Դու հաւանօրէն քարի մարդ ես **եղել:**

Հաւանօրէն դու այժմ էլ **քարի ես:**

Դու, անշուշտ, ուրախանում ես, երբ սէր ես տեսնում. — չէ՞ որ շնչառող ես. չէ՞ որ դու ֆրիստմենայ ես:

Դու չես ուզում, հարկաւ, որ իմ կինը դժբախտութեան մէջ ընկնի: Չես կամենում, որ իմ գաւակները զրկւին փաղափշանքներից, գգւամքներից:

Բայց քո Աստածը կամենում է այդ քուորը: Դու էլ հարկադրւած՝ կամենում ես քո Աստուծոյ կամեցածը: Դու քո պարտքն ես կատարում:

* * *

Զօրաւոր Աստած է քո Աստածը: Օ՛, շա՛տ զօրաւոր Աստած է այդ Աստածը:

Դու մեղաւոր չե՛ս:

Ե՛ս եմ մեղաւոր. իմ կիներն է մեղաւոր: Իմ կնոջ զաւակներն են մեղաւոր: Իմ ընկերներն են մեղաւոր. իմ ընկերոջ ընկերներն են մեղաւոր:

Մե՛նք էլ մեր Աստածն ունինք: Մեզ էլ նա հրամայոյմ է: Բայց մենք նրա հրամանները չենք կատարում. մենք արհամարհում ենք նրա հրամանները. մենք անտեսում ենք նրա բաղձանքները:

Նա չի կամենում, որ մենք մեր հոգին ծախենք: Դա դէմ է նրա օրէնքներին: Բայց մենք ծախում ենք:

Նա չի ուզում, որ ես իմ կիներ զրկեմ իմ ներկայութիւնից, իմ սիրուց. բայց ես զրկում եմ:

Նա կամենում է, որ ես իմ փոքրիկները շրջապատեմ փաղափշանքներով, զգւանքներով: Բայց ես այդպէս չեմ անում:

Նա, — մեր Աստածը, — կամենում է, որ մենք աշխատենք. բայց մենք գերադասում ենք տանջել: Նա մեզ ասում է՝ զնացէ՛ք եւ վայելեցէ՛ք: Բայց մենք զնում, ուրիշների վայելքներն ենք դիտում եւ ուրիշների համար վայելքներ ստեղծում:

Ես եմ մեղաւոր. իմ ընկերն է մեղաւոր. իմ ընկերոջ ընկերն է մեղաւոր:

Եթէ ես իմ գործաւոր ընկերոջը հետ, նրա ընկերների, նրանց կանանց եւ զաւակների հետ այնպէս հպատակւի իմ Աստծու օրէնքներին, ինչպէս դու եւ քեզ:

պէսներդ է՛ք հպատակում ձեր Աստծուն, այն ժամանակ ես պէտք չէի ունենալ իմ կինը ծախելու: Ես իմ սէրը չէի սահմանափակիլ եւ մեռցնիլ: Ես իմ գաւակները առանց գգուանքների չէի քողնիլ: Ես իմ կեանքը բովանդակութիւնից չէի գրկիլ:

Ես այն ժամանակ կին կունենայի: որի *հետ կապ-րէի*: որին *կսիրէի*: որից կսիրէի, — ոչ այնպէս, ինչպէս դու ես կամենում, այլ այնպէս, ինչպէս ես եւ իմ կինը կկամենայինք:

Ես այն ժամանակ գաւակներ կունենայի. սրտնք չէիմ գարմանալ, երբ ես իրենց դէմքը համբուրէի:

Ես այն ժամանակ հոգի կունենայի, որ կբռչէր, կբարձրանար:

Միտք՝ որ կսլանար:

Կեանք՝ որ կյորդէր:

Աստուած՝ որ կհայարտանար:

* * *

Եթէ ես քո Աստծուն չտապալեմ, այդպէս չպիտի լինի:

Եթէ ես իմ Աստծուն չհետեւիմ, չպիտի կարողանամ տապալել քո Աստծուն:

Մենք քարեկամներ կարող ենք լինել: Մեր քշմամի Աստուածները մեզ քշմամիներ են դարձրել:

Դու մեղաւոր չես: Քո Աստուածն է մեղաւոր: Նա դորաւոր է: Նա հրամայում է, նա քեզ ստիպում է, որ իր չափ հրամանը կատարես:

Իմ Աստուածը մեղաւոր չէ: *Ե՛ս եմ մեղաւոր*, որովհետեւ նա ինձ հրամայում է, բայց ես նրա արդար հրամանը չեմ կատարում:

Եթէ ես իմ Աստծոյ հրամանը կատարեմ, քո Աստ-
ւածը այլեւս կկորցնի իր զօրութիւնը քեզ վրա:

Ես կդադարեմ *գործաւոր* լինելուց:

Դու կդադարես *գործատէր* լինելուց:

Անեմ *մարդիկ* կդառնան:

VIII

ՔՈ ՏԻՐՈՋ ՈՃԻՐՆԵՐԸ ԵՒ ՔՈ ՈՃԻՐՆԵՐԸ

Ոնիրն ատելի է միշտ. բայց մեր շրջապատը լեցուն է նրանցով:

Եւ ես ուրիշների պէս յամալս ստիպում եմ երկընտրանք կատարել ոնրագործների միջեւ:

Ես նայում եմ քեզ. եւ նայում եմ քո տիրոջ վրա: Այն ժամանակ ես չեմ ընտրում քեզ, որ *ծառայում* ես քո ոնրագործ տիրոջը. այլ ընտրում եմ քո տիրոջը, որ իր ոնիրներին *ծառայեցնում* է քեզ:

Դու էլ, այո՛, քո տիրոջը պէս ոնիրներ ես գործում:

Դու գործում ես *պակասութիւնից*. քո տէրը գործում է՝ առատութիւնից:

Դու գործում ես՝ *ապրելու* համար. քո տէրը գործում է՝ *իշխելու* համար:

Բայց քե՛ր քո տիրոջ ունեցած առատութիւնն եւ քե՛ր նրա իշխանութիւնը քեզնից են ծագում:

Քո մէջքը նրա իշխանութեան պատանդանն է:

Քո քրտինքը՝ նրա առատութեան աղբիւրը:

Որովհետեւ քո մէջքի նման կորացած մէջքեր շահուկան, քո տիրոջ իշխանութիւնն էլ մեծ է եւ հաստատուն:

Որովհետեւ քո քրտինքի պէս ուրիշ քիւրաւորներ էլ քրտինք են քափում. քո տիրոջ առատութիւնը բազմազան է եւ անսահման:

Որովհետեւ քո տիրոջ իշխանութիւնը մեծ է եւ նրա առատութիւնն՝ անսահման, նրա գործած ռնիրներն էլ մեծ են եւ անվերջ:

* * *

Քո ռնիրները շատ տարբեր են քո տիրոջ ռնիրներից:

Դու գործում ես փոքր ռնիրներ, որովհետեւ *ապրելու* համար մեծ պահանջներ չունիս:

Քո տիրոջ ռնիրները մեծ են եւ ահարկու, որովհետեւ *իշխելու* համար մեծ ռնիրներ են պէտք:

Ես քո տիրոջն եմ ընտրում ո՛չ միայն նրա համար որ նա կարողանում է *ծառայեցնել*, փոխանակ *ծառայելու*. այլ եւ նրա համար, որ նա *մեծ* ռնիրներ է գործում:

Հենց այդ է պատճառը, որ դու ամեն անգամ պատիժ ես ստանում. իսկ քո տէրը ոչ մի անգամ չի պատժում:

* * *

Լսե՛լ ես դու հանճարեղ Բաբելոնի զրոյցը՝ հանճարի մասին:

Ֆրանսիացի անգուգական հեղճարանը մօտ չորս հարիւր տարի առաջ ասում էր քէ մեծ հանճարը ցանցի ծակոտիկներից անցնում են. իսկ փոքրիկ հանճարը զարնում են ցանցին եւ ոչնչանում:

Այդպէս չէ՞ միթէ մեր ընկերային ցանցի մէջ: Այդ չէ՞, որ շարունակ տեղի է ունենում մեր շրջապատում: Այդպէս չէ՞ն ասպցուցում քո ամենօրեայ փորձառութիւնները: Այդ չէ՞ հաստատում քո ռնրագործ տէրը:

Ընկերային ցանցի մէջ ո՛չ մի անցք փոքր չէ մի
 ոնրագործի համար, եթէ նա *ՏԼԺ* ոնրագործ է:

Ո՛չ մի անցք մեծ չէ մի ոնրագործի համար, եթէ
 նրա գործածը փոքր ոնրագործութիւն է:

Քո տիրոջ ուժը հենց դրա մէջ է. — նա *ՏԼԺ* ոնրա-
 գործ է:

Քո բուլութիւնն էլ հենց դրա մէջ է, որ դու փոքր
 ոնրագործ ես:

Քո տէրը *անարդարութիւն* չէ գործում, որովհե-
 տեւ նրա գործածը միշտ *ՏԼԺ* ոնրագործութիւն է: Մե-
 ծութիւնն անարդարութիւն չի նախաշում:

Դու երբե՛ք արդար չես, որովհետեւ շարունակ փոքր
 ոնիրներ ես գործում: Փոքրը երբե՛ք արդար չէ:

Ինչո՞ւ չես ուզում քո տիրոջը նման *ՏԼԺ* լինել:

Ինչո՞ւ չես ձգտում քո տիրոջը նման *ՏԼԺ* եւ *ար-
 դար ոճրագործ* դառնալ:

Դու կարող ես այդ, եթէ դու քո տիրոջը հետեւիս:

Դու պէտք է հետեւիս քո տիրոջը, եթէ կամենում
 ես արդար լինել:

Դու պէտք է մեծ ոնրագործ դառնաս, եթէ ուզում
 ես ոնիր գործել եւ ազատ մնալ պատժից:

* * *

Քո տէրը *քո դէմ* չեւէ ոնիր չի գործում: Նա գոր-
 ծում է *բոլոր քեզնեմանեքի* դէմ:

Քո ոնիրները *քո տիրոջը դէմ էն* շարունակ, բայց
 ոչ բոլոր այն տէրերի դէմ, որ նման են քո տիրոջը:

Դու իրաւունք չունիս քո տիրոջը ոնրագործ կո-
 չելու, որովհետեւ նա քո դէմ ոչինչ չի գործում:

Քո տէրը պարտաւոր է քեզ ոնրագործ անւանելու,
 որովհետեւ դու նրա դէմ ես գործում:

Եթէ դու *բոլոր տէրերի* դէմ գործես, Կոթանակ միայն քո տիրոջը դէմ գործելու, դու ռերագործ չես լինիլ:

Եթէ դու *բոլոր* քեզմանների հետ միասին *բոլոր* ռերագործ-տէրերի դէմ գործես, այն ժամանակ քո տիրոջը պատժի օրը կգայ եւ դու ազատ կլինիս պատժից: Ո՛չ մի պատիժ, այնուհետեւ չի կարող քաւականաչափ խոշոր լինել՝ քեզ պատժելու համար:

Դու այն ժամանակ ազատ կլինիս: Դու այն ժամանակ կպատժես եւ ոչ քէ կպատժիս:

Դու կդառնաս պատիժ՝ պատժի դէմ:

Մեծ ռհիրները քնական մեծ աղէտների պէս են: Նրանց հեղինակները անձեռնմխելի են եւ անպատժելի:

Փոքր ռհիրները անօրոք ծնունդների են մեռնի: Ամեն ոք կարող է տեսնել նրանց: Նրանց ծնողները պատժւած են միշտ:

* * *

Գիտե՛մ, դու միայնակ գորաւոր չես քո տիրոջը պէս մեծ ռհիրներ գործելու համար:

Բայց դու քոյլ ես հենց այն պատհառով, որ *չես ուզում* քո տիրոջը պէս մեծ ռհիրներ գործել, եւ քաւականանում փոքրներով:

Քո տէրը միայնակ էլ կարող է քո դէմ եւ քոյր քեզմանների դէմ ռհիրներ գործել ու ազատ մնալ:

Դու կարող ես քո տիրոջը եւ քոյր քեզմանների դէմ ռհիրներ գործել, ազատ ու արդար մնալ *միայն* այն ժամանակ, երբ դու *բոլոր քեզմանների* հետ կգործես:

Յիշի՛ր հանաքեղ Րաբլէյի խօսքերը.

«Մեծ նանները ցանցից անցնում են ազատ. փոքր նանները զարնում են ցանցին եւ խորտակւում»:

Բայց մի՛ մոռանար նաեւ, որ փոքր նաննեքն էլ միայն առանձին մնացած ժամանակն են խորտակում: Երբ նրանք միանում են, նրանք էլ են զօրանում: Ընկերային ցանցի ունէ մի անցք, այն ժամանակ, նրանք էլ կարող են ընդարձակել եւ անցնիլ ազատօրէն:

* * *

Ուզո՞ւմ ես խորտակել, քէ՞ ուզում ես խորտակել:

Սիրո՞ւմ ես ազատ եւ անպատիժ մնալ, քէ՞ սիրում ես, որ ազատութիւնդ խլեն անպատիժ կերպով:

Ուզո՞ւմ ես արդար լինել, քէ՞ ուզում ես շարունակ սնարդար մնալ:

Ընտրութիւնը բռնն է:

Շտապի՛ր:

IX

ԲԱՆՏԻ ՄԷՋ ԵՒ ԲԱՆՏԻՑ ԴՈՒՐՍ

Ճանչալով եւ ծանրաբար երկաթէ հսկայ, դճարաշարժ դարբասը բացեց իմ առջեւ:

«Դուք ազատ էք այլեւս:

«Դնաք բարով»:

Խորթիւմ ծերունին խոստում եւ բեկբեկում հրմշխուններով, մեքենական սառնութեամբ եւ կապարի չափ բանձր շնչով արտասանեց այս խօսքերը եւ խունացած չիքէ կապոցը իմ ձեռքը տուաւ:

Լայնացած խոռոչների մէջ ընկած կիսամար, կէսկենդան եւ մոխրագոյն աչքերը անհրապոյր կերպով միակնքաբար ինձ վրա յառեց, ապա շուտ եկաւ հեռացաւ՝ դանդաղորէն ու անհոգ:

Այդ դերը կատարած էր ծերունին քառասուն եւ օթը տարի շարունակ:

Դարբասը կրկին ունչաց հետոյ եւ մեղամաղձ միօրինակութեամբ, — այս անգամ իմ հետեւից, եւ կրկին վակեց ծանրութեամբ:

Անքրեակայելի մի ներդաշնակութիւն կար ծերունու խօսքերի, շարժումների եւ երկարէ դարբասի նորնչոցի միջեւ: Ասէ՛ք թէ դարբասը ընդօրինա՛ւել էր ծերունուն, կամ ծերունին՝ դարբասը:

Քառասուն եւ եօթ տարի շարունակ նա բացել էր այդ դարբասը եւ գոցել. մարդիկ էր ընդունել եւ համբել՝ միշտ միեւնոյն համբերութեամբ, միեւնոյն դանդաղ կոտորեամբ, ձկան նոյն պաղարիւնութիւնով:

Թուում էր, որ այդ ծերունին երբէք երիտասարդ չէր եղած: Այդ ես տեսել էի տարիներ առաջ, երբ նա մի ուժեղ, հարպոտ, կարմրաթուշ երիտասարդի հետ եկել էր ինձ ներս ընդունելու համար: Այդ կարող էր կարդալ ամեն ոք նրա դէմքի կաշեայ շերտերի վրա, որոնք բազմադարեայ մի մումիայի երկարեայ կարմրութիւնն էին առել:

Դարբասի երկու կողմերը, գէնքերը ձեռներին՝ կանգնած պահակները նայեցին դէմքիս:

Ես տեսայ այդ ակամայից, մեքենաբար,

Նրանց դիմագծերը մի փոքր փոխեցին: Զկարողացայ իմանալ՝ ժպիտ էր այդ ցուակցութիւն, թէ՛ րախութիւն. արհամարհա՞նք. հպարտութիւն. թէ՛ հալտանձ:

Արդեօք զինուորներն իրենք գիտէի՞նք թէ ի՞նչ էր այդ...

Ես երես դարձրի: Զեմ կարող տեսի, թէ քայլում էի: Ոտներս սկսել էին տանել ինձ,

Հինգ տարի ապրած էի այնտեղ:

Ես այլեւս *բանտից դուրս* էի գտնուում:
Շու «ազատ» էի...

* * *

«Դուք ազատ եք այլեւս.

«Գնա՛ք բարով»...

Հնչում էր իմ ականջներում բանտային պաշտօնեա-
յի անհրապոյր ձայնը՝ երկա՛ր, երկա՛ր ժամանակ:

Երբեք «ազատ» բառը աւելի անհասկնալի եւ աններ-
դաշնակ կերպով չէր արտասանւել իմ ականջների հա-
մար:

Երբեք աւելի պակաս վստահութիւն չէր ներշնչել
ինձ այդ գաղափարը, քան այն վայրկեանին, երբ եւ
«ազատ էի այլեւս»:

«Դուք ազատ եք»...

Ազա՞տ եմ ես:

«Գնա՛՛ք բարով»...

Դնո՞ւմ եմ ես այլեւս յետ չգալու համար:

Մի՞թէ՞ ես *աւելի* կաշկանդւած էի զգում ինձ բան-
տի մէջ:

Մի՞թէ՞ բարձրաբերձ պարիսպներից եւ երկաթա-
կուռ դարբասից այս կողմը չկայ անազատութիւն՝ ա-
ւելի ննջող, սպանիչ եւ հիւժող:

Մի՞թէ՞ պարիսպներից անդին մթնոլորտը աւելի է
կաշկանդում, մեղցնում եւ անէացնում մարդուն:

«Դուք ազատ եք. գնա՛ք բարով»:

Շարունակ արձագանգում են ականջներին մէջ՝
խարխուլւած ձերուկու խօսքերը՝ ծա՛նր, ննջող, անորա-
կելի շեշտով:

Նրանք սկսում են առնել ինձնից իմ «ազատութիւնը»:

Ինձ շնորհւած «ազատութիւնը» աւելի եւ՝ աւելի խնդրական է դառնում ինձ համար:

Ես մտածում եմ կրկին բանտի մասին...

* * *

Ահա՛, դարձեալ փաղափ մեծ հրապարակի վրան եմ:

Բոլոր տեսարանները հինն են մնացել:

Կարծէ՛ք մի գիշեր միայն ես անջատուած եմ եղել այդ տեսարաններից:

Եւ սակայն հի՛նգ տարիներ են անցել:

Տեսէ՛ք, այնտեղ, անկիւնի փոքրիկ դեղատան մօտ հաշմանդամ մուրացկանը իր ցնցոտիների մէջ՝ անցորդների խղնաքարութեանն է կոչ անում կրկին:

Տեսէ՛ք, աղամանդագործի մեծ խանութի առջեւ պառաւ, ռտաբոքիկ կիներ քերքերը մեկնում է անցորդներին՝ ծախելու համար: Իր փոքրիկը այժմ մօտը չէ. ո՛վ գիտէ, գուցէ մի ուրիշ անկիւն էլ նա է բռնել եւ քերք է ծախում: Ո՛վ գիտէ, գուցէ ցրտահար է եղել եւ մեռել. եւ կամ գուցէ զոհ է գնացել օտոմօբիլի մի արկածի, որ այդ անկիւնում յանախ է պատահում:

Ահա՛ եւ այն ընդարձակ սալայատակը, որն վրա ուղիղ հինգ տարի եւ մէկ ամիս առաջ բանւոր Գրիգորը արեան մէջ քաթախւած, դազանակների եւ զինաքլօպակների ուժեղ հարածներ էր ստանում՝ ռստիկանների եւ զինւորների կողմից:

Այժմ ինձ խաբո՞ւմ են:

Հինգ տարի առաջ հոսած արեան հետքերը չե՞ն. որ հիմա տեսնում եմ ես սալայատակի վրա: Գրիգորի արիւնը չէ՞, որ տակաւին չորացած, կպած է մընում այդ փարին: Միթէ՞ զարմանալի է այդ: Բոլոր տեսարանները նոյնն են մնացել. բոլոր դէմքերը նոյնն

են համարեա: ինչո՞ւ նոյնը չպիտի լինի նաեւ այն արիւնը, որ ինձ դէպի բանտ առաջնորդեց. որի տեսքէ ինձ հանեց հաւասարակշռութիւնից:

Արդեօք ապրո՞ւմ է դեռ խեղճ Գրիգորը:

Գուցէ նրա գլուխը մի անգամ էլ պատռել են: Գուցէ միեւնոյն տեղը պատռել են կրկին ուրիշ Գրիգորների գլուխներ՝ մի քանի տասնեակ անգամներ:

Ո՛ւփ, ի՞նչ ննշող է բանտից դուրս: Ի՞նչքան քիչ ազատ եմ ես՝ «ազատ» լինելուց յետոյ...

* * *

Հինգ տարի առաջ էր, այո՛:

Գրիգորը անգործ էր մնացած ուժ ամսից ի վեր:

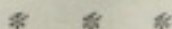
Գործից զրկւելուց յետոյ երկու ամիս շարունակ նա կարողացել էր ապրել իր խնայողութեամբ: Այնուհետեւ սպարտքերը շարունակ իրար վրա էին դիզել:

Լիւած եւ յուսահատ, դիմել էր վերջին հնարաւորութեան, — քաղաքային վարչութեան: Պաշտօնեան զայրոյթով եւ արհամարհանքով դուրս էր վանդել նրան, երբ նա մի քանի քննադատական խօսքեր էր ասել:

Գրիգորը եւս զայրացել էր. նա մոռացել էր այլեւս ապագան. ներկան նրա համար այլեւս դադարել էր գոյութիւն ունենալուց, եւ նա չէր կարող տեսնել, ի՞նչ ինքը ունի քանով կապւած է ապագայի հետ: Նա այլեւս շարունակական կեանք չուներ. կեանքի շղթայի օղակները իրարից բաժանւել էին: Ապրելը նրա համար միջադէպ էր դարձել: Նա ապրում էր միայն ժուժից ժում, կշտանալուց կշտանալ:

Հոգեկան ու փիզիքական այդ վիճակի մէջ շուկայով անցնելիս նա տեսել էր, որ իրեն պէս անգործ եւ աւօրի մնացած գործաւորները ուտելիզէնների խա-

նութների վրա գրոհ տալով՝ ուտելեղէնները յափշտակում են։ Ինքն էլ ուզեցել էր բաժին առնել։ Ոստիկաններից մէկի սուր աչքերը տեսել էին այդ։ Եւ երբ ագուխտի կտորը ձեռն առած քերական էր տարել նա, նոյն իսկ առանց հացի՝ փողոցը յազեցնելու համար, ոստիկանը մի փանի զինւորների հետ միասին վրան է շարձակւել եւ անգթաբար հարւածելով՝ տապալել նրան սալայատակի վրա։

Եւ նա՛նաչում էի Գրիգորին։ Մեզմ բնաւորութեան տէր, աշխատասէր, սակաւապետ մի գործաւոր էր, բաւականաչափ տեղեակ բանւորական շարժումներին։ Ազնիւ, արդարամիտ, խաղաղասէր մարդ էր։

Երբ ես տեսայ նրան մափաւելիս ոստիկանի եւ զինւորների անգթութիւնների դէմ, ես կորցրի իմ հաւատարակչութիւնը։ Ես չգիտէի պատճառը. ես չէի հաւատում իմ աչքերին. ես չէի կարող ենթադրել, թէ Գրիգորը կարող էր այնպիսի մի անարդարութիւն, այնպիսի մի յանցանք գործած լինել, որ արժանի լինէր այդպիսի մի պատժի. անզգալաբար ես մօտեցնէի ոստիկաններին։

Եւ այնուհետեւ...

Հինգ տարի քանտ։

Ես չեմ յիշում թէ արդեօք զարկե՞լ եմ ոստիկանին։ Չեմ յիշում նոյն իսկ, թէ արդեօք ոստիկանը ինձ զարկե՞լ է։

Այսչափը գիտեմ միայն, որ երբ Գրիգորի ծեծից վեց ժամ վերջը աչքերս բացել եմ, զարմանալով դիտել եւ տեսել եմ փաղափ ոստիկանութեան կենդրոնատեղին, մի փոքրիկ սենեակում, երկաթէ մի մահճակալի վրա սրտկած։

Արդարութեան ակոյեանները հաստատել էին, որ ես ոստիկանին ծեծել եմ:

Արդարութեան պահապանների պաշտպանները գտել էին, որ ոստիկանին ծեծողը պէտք է հինգ տարի բանտ նստի:

Եւ ես գնացել էի բանտ...

* * *

Ահա՛ կրկին դուրս եմ գտնուում բանտից:

Բայց դարձեալ չֆաւորութիւնն եմ տեսնում իմ չորս կողմը:

Դարձեալ՝ ֆաղցած, սովահար երեսներ:

Դարձեալ գործաւորների յուսահատ բանակներ:

Դարձեալ շռայլութիւն այստեղ, եւ քշառութիւն՝ այնտեղ:

Ես կրկին տեսնում եմ խանութների լեցուն պատուհանների առջեւ լորձումք կուլ տուող գործաւորների բազմութիւնը:

Իմ լսողութեանն են հասնում դեռ ծեր, ցնցոտիապատ մուրացկանի աղաչական, աննռնի ճիչերը:

Կրկին իմ աչքին են զարնում ցրտահար քերթավանառ կնոջ խղճուկ ոտնամանները, որոնց ծակերից անգուլպայ, կեղտոտ մատները դուրս են մայում եւ ցուցադրում ամենքին:

Դարձեալ ես տեսնում եմ հարիւրաւոր եւ հազարաւոր քշառներ, որոնք ատամներ են կրնտացնում շարունակ ունեւորների վրա, բայց «ազնիւ» եւ «արդար» են մնում՝ միայն ոստիկանի փայտի հարածներից վախենալով:

Դարձեալ ես նկատում եմ որ կիսաֆաղց տղաներ եւ աղջիկներ կանգնում են ճաշարանի պատուհանների

առջեւ եւ իրենց աչքերը յաճախորդների պնակների վրա պահում շարունակ:

«Դուք ազատ էք այլեւս»:

Այսպէ՞ս եմ ազատ ես.

Ես այժմ հարիւրաւոր շղթաներով կապւած, կաշկանդւած չե՞մ բանտի պարիսպներից դուրս:

«Գնա՛ք բարո՛ւ»:

Ինչպէ՞ս: Այլեւս անգործ մարդիկ անգրաբար չպիտի՞ ծեծւին:

Այլեւս քաղցածութիւնը յանցանք չպիտի՞ նանաչւի:

Այլեւս սալայատակների վրա անմեղների արիւն չպիտի՞ բախի:

Այլեւս չպիտի՞ պատժւին անմեղներին օգնութեան հասնողները:

Այլեւս գոյութիւն չպիտի՞ ունենան անարդարութեան եւ անարդարների պահապանները:

Այլեւս...

Ես մտածում եմ կրկին բանտի մասին...

* * *

Ո՛ւժ, որքա՛ն կաշկանդւած եմ ես այստեղ: Որքա՛ն խեղդող, հեղձուցիչ է օդը բանտից դուրս, երբ իշխում է տախաւին անարդարութիւնը, որի դէմ կռիւ մարդուն դէպի բանտ է առաջնորդում:

Միքէ՞լ բանտի մէջ մարդ աւելի ազատ չէ:

Այս աղբրսական հայեացքները չկան բանտի մէջ:

Այս խղճուկ գոյութիւնները ես չեմ տեսնում այնտեղ:

Ես այնտեղ չեմ հանդիպում մայրերի, որ իրենց զաւակների ծնունդներն են անիծում:

Այնտեղ չկան այս քաղմաքիւ մատղաշ աղջիկներ-

ըն, որ հոգսերի տակ ծանրաքեռնւած, աշուններ են ապրում, առանց զարնան ժպիտը նանաչած լինելու. որ անհուն են սպասում՝ մատղաշ եւ դալուկ, առանց յոյսի, առանց լոյսի, առանց կեանքի եւ խնդութեան:

Բանտի մէջ համատարած խեղճութիւն չկար:

Յուսահատ գործաւոր չկար:

Տանջահար մարդիկ բաժանւած էին ինձնից՝ հաստ գլուխներով:

Այնտեղ ինձ ոչինչ չէր կաշկանդում:

Եւ այնտեղ, պարիսպներից ներս ապրում էի շարունակ մեծ հոգիների, մեծ մտքերի, մեծ սրտերի հետ: Նրանք մոռացնել էին տալիս՝ ինձ փոքր անախորժութիւնները:

Հումբրոսի եւ Վիրջիլի տաք շունչը ինձ ջերմութիւն էր տալիս:

Դանտէի երեւակայութեան քեւերի վրա հեծած՝ ծաւալաւորէի սաւառնում էի տիեզերքի անկունութեան մէջ:

Միլտոնի դեկլարութեամբ, նրա հրեշտակի հետ երկնքի բարձրութիւնից դժոխքի անդունդների մէջ ընկած՝ եւ կոխել էի շարունակում, — անհաշտ, անտեղիտալի կոխը՝ Աստծոյ դէմ:

Շէֆսպիրի հետ միասին եւ սուգում էի մարդկային հոգու խորքերը՝ իմ հոգին գտնելու համար: Եւ գտնում էի:

Բոլոր ժամանակների ազատատենչ, մեծ երգիչների եւ մտքերի հետ եւ ապրում էի բարձրութիւնների վրա, կտրւած բոլոր ցածութիւններից, արհամարհելով ամեն կաշկանդում, անտեսելով ամեն բռնութիւն:

Այնտեղ չկար ինձ համար այն պետութիւնը, որ պժգանք էր յարուցանում Պրուդոնի հոգում:

Այնտեղ դադրած էր ինձ համար գոյութիւն ունե-
ցաւուց այն օրէնքը, որ Տօլստօյի ատելութիւնն էր
վառում:

Այնտեղ ինձ հետ խօսում էր Հայնէն, Ֆրայլիգրա-
տը, Գէօրգէն եւ Շիլլերը:

Բանտի շրջապատը շատ փոքր էր մեծ բռնութիւն-
ների համար:

Իսկ ա՞յժմ, այստե՞ղ, բանտից դո՞ւրս, ազատու-
թեան մե՞ջ:

Ամեն ինչ խեղճ. ամեն ինչ գճում. ամեն ինչ գորշ
եւ ննշող: Ամեն ցաւ մեծ եւ հսկայ: Ամեն ուրա-
խութիւն կիսատ եւ բռնագրօսիկ:

Բանտի մէջ ոչինչ չէր կաշկանդում ինձ, այո՛:

Բանտից դուրս ամեն ինչ կաշկանդում է. — իմ
սիրտը, իմ հոգին, իմ միտքը:

Բանտից դուրսն էլ բանտն է ինձ կաշկանդում:

* * *

Ո՛ւֆ, որքա՛ն ննշիչ է օդը: Որքա՛ն դժւար է
շնչելը:

Դէպի՛ բանտ, կրկին դէպի՛ բանտ...

Դէպի՛ ազատութիւն...

Այնտեղ մարմինս փակւած էր, բայց հոգիս՝ ազատ:

Այստեղ ազատ է մարմինս, բայց հոգիս կաշ-
կանդւած:

Ա՛հ, ննշող է օդը բանտից դուրս:

Դէպի՛ բանտ...

Դէպի՛ ազատութիւն...:

ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ ԵՒ ՔՈ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ

Իմ հայրենիքը մեծ է:

Շա՛տ մեծ է իմ հայրենիքը:

Նա ապրում է իմ սրտի խորութեանը մէջ:

Նա ծրարած է իմ մտքի անեղբ սահմաններում:

Իմ հայրենիքը շա՛տ մեծ է:

Իմ մտքի քեւերը նրա սահմաններն են: Այնքան ընդարձակ է նա, որքան իմ միտքը կարող է բռնել:

Իմ սրտի ջերմութիւնը նրա գեղեցկութիւնն է կազմում: Այնքան սիրուն է նա, որքան իմ սիրտը կարող է սիրել:

Երջանկութիւններով լեցուն է իմ հայրենիքը: Այնքան բախտաւորութիւններ կան այնտեղ, որքան իմ կամքը կարող է բաղձալ:

Նա ամեն տեղ է:

Ամեն տեղ է իմ հայրենիքը:

Ամենուրեք, ուր մարդիկ կան, ուր սիրում են եւ տանջւում. ուր քրտինք կայ եւ երազ. ուր կայ ձրգտում եւ յղացում. ուր փանդում կայ եւ ստեղծում:

Իմ հայրենիքը մեկնում է ծովից ծով եւ ցամաքից ցամաք:

Բոլոր ովկիանոսները նրա լնակներն են կազմում:
 Բոլոր հինգ ցամաքները նրա հինգ կղզիներն են:
 Ուրիշ բաժանում չունի իմ հայրենիքը:
 Ջուրը սահման չէ նրա համար: Յամաքը արգել՝
 չէ ներկայացնում նրա առջեւ:

* * *

Ամեն գեղեցկութիւն իմ հայրենիքն ունի:
 Իմ հայրենիքը մեծութեան, գեղեցկութեան, լա-
 տութեան հայրենիքն է:
 Նա սիրելի է գեղեցկութեան չափ: Մեծութեան
 չափ պատկառելի: Բարութեան չափ վսեմ. լաւու-
 քիւնից աւելի լաւ:

Բոլոր մեծերը իմ հայրենիքի մէջ են:
 Բոլոր լաւերը իմ հայրենիքին են պատկանում:
 Ամեն գեղեցկութիւն նա ունի:
 Իմ հայրենիքը ծովեր է ընդգրկում. ովկիանոս-
 ներ է պարունակում. ցամաքներ է ծրարում:
 Նոս ցեղեր ունի իր մէջ, ազգեր ունի եւ լեզու-
 ներ, կրօններ եւ կուռքեր. խանձող արեգակ եւ ձիւ-
 նաբեր երկինք:

Իմ հայրենիքը մեծ է աշխարհի չափ:
 Աշխարհը իմ հայրենիքն է:
 Իմ հայրենիքը աշխարհն է:

* * *

Այո՛, բոլոր մեծերը իմ հայրենիքին են պատկա-
 նում: Բոլոր մեծ իմացականութիւնները այնտեղ են
 ապրում:

Իմ հայրենիքից դուրս չկայ մեծութիւն: Իմ հայ-
 րենիքի մեծութիւնից դուրս չկայ հայրենի՝

Սիֆառինեան Աստածամայրը իմ հայրենիքի մէջ
է վրձինել:

Դանտէն իմ հայրենիքի մէջ գտաւ իր Բէատրիչէին:

Պետրարքը իմ հայրենիքի մէջ ստեղծագործեց:

Համբրոսը իմ հայրենիքի մէջ կուրացաւ: Ողիսս-
կանը իմ հայրենիքի մէջ երգեց:

Շէֆսպիրը ծնունդն է իմ հայրենիքի:

Ֆաուստը իմ հայրենիքումն է կենդանութիւն
առել:

Միւսսէ եւ Թագօր իմ հայրենիքի գաւազներն են:

Դավիինչիի վրձինը իմ հայրենիքի մէջ արտադրեց:

Բեմքրանդի կտաւր իմ հայրենիքի բոյսերիցն է
գործել:

Բօդէնի Մտածողը իմ հայրենիքի խորհուրդը ու-
նէր իր մտքի մէջ:

Բոլոր մեծերը իմ հայրենիքին են պատկանում:

Իմ հայրենիքը բոլոր մեծերին է պատկանում:

* * *

Իսկ քո հայրենիքը:

Որքա՞ն տգեղ է նա: Որքա՞ն փոքր է նա: Որ-
քա՞ն խեղճ եւ աննարակ:

Ինչքա՞ն վատեր կան քո հայրենիքի մէջ: Ինչքա՞ն
վատութիւններ են ապրում քո հայրենիքի պէս հայ-
րենիքների մէջ:

Թիմուրլենգ եւ Չենգիզխան քո հայրենիքի գաւազ-
ներն են: Համիդ եւ Վիլիսլիմ քո հայրենիքի օղովն են
սննել:

Ես տեսնում եմ այնտեղ խորտակւած գանկեր եւ
ջարդւած դիակներ: Ոսկրացած ձեռներ եւ քարացած
սրտեր:

Տաճարներ կան քո հայրենիքի մէջ, ուր անէծ-
 քներ են կարդացում: Պալատներ կան այնտեղ, ուր
 խեղճութիւնն է բազաւորում: Սրտեր կան այնտեղ,
 ուր օձերն են գալարում. եւ գլուխներ, որոնց մէջ
 դեւերն են բնակում:

Քո հայրենիքի մէջ ես երկինք եմ տեսել, որ երկ-
 րից ցածր է: Ես աստուածներ եմ նանաչում քո հայ-
 րենիքում, որ մարդկանցից ողորմութիւն են հայցում.
 եւ մարդիկ, որ աստուածներին խաբում են ու արհա-
 մարհում:

Ես ատում եմ այդ հայրենիքը: Ես ատում եմ քո
 հայրենիքը: Ես ատում եմ քո հայրենիքի պէս բոլոր
 հայրենիքները:

Քո հայրենիքը իմ հայրենիքի մէջ է: Քո հայրե-
 նիքի պէս շա՛տ հայրենիքներ, — անքա՛ւ եւ անհա-
 մա՛ր, — իմ հայրենիքի մէջ են:

Մե՛ծ է նա, — իմ հայրենիքը:

Իմ հայրենիքի մեծութեանը մէջ ոչնչանում են քո
 հայրենիքի վատութիւնները. բոլոր վատութիւնները՝ քո
 հայրենիքի պէս հայրենիքների:

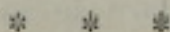
Քո հայրենիքը չունի ոչինչ իմ հայրենիքից:

Որքա՛ն խեղճ է նա: Որքա՛ն փոքր է նա:

Որքա՛ն խեղճ ես դո՛ւ՝ քո խեղճ հայրենիքի մէջ:
 Որքա՛ն խղճալի ես դո՛ւ՝ քո հայրենիքի խեղճութեա-
 նը մէջ:

Քո հայրենիքը շատ քշնամիներ ունի: Բոլոր մը-
 նացած հայրենիքները քո հայրենիքի քշնամիներն են:
 Քո հայրենիքը բոլոր մնացած հայրենիքների քշնա-
 մին է:

Քո հայրենիքը ատելութեան եւ քշնամութեան
 հայրենիքն է:

Ատելութիւն չկայ իմ հայրենիքի մէջ: Նախանձը մոռացած է այնտեղ: Զարութիւնը՝ չորացած: Ոխը՝ չծնւած: Խաբէութիւնը՝ մեռած: Թշնամութիւնը՝ չբյղացած:

Բնութիւնը յանալս աղէտներ է բերում իմ հայրենիքին: Բայց նա այնքան մեծ է, որ ամենախոշոր աղէտներն անգամ չնշին են երեւում:

Իմ հայրենիքի ծնունդը յայտնի չէ ինձ: Գիտեմ միայն, որ միլիոնաւոր տարիներ ապրած է նա: Մահ չի նանաչում նա:

Յաւիտենից է իմ հայրենիքը: Անմահ է նա, — յաւիտենական:

Խեղճ, ինչո՞ւ կ'առչում ես դու քո հայրենիքի խեղճութեանը:

Զե՞ս իմանում, որ քո հայրենիքի պէս շատ հայրենիքներ ջնջւել, ոչնչացել են աշխարհի երեսից:

Զե՞ս իմանում, որ միայն իմ հայրենիքն է հաստատուն եւ անխորտակելի:

Յիմա՞ր դու, որ սահմանափակում ես քո տեսողութեանը սահմաններով:

Ամբի՞տ դու, որ լսում ես միայն Քամի եւ Յարէքի ձայնը: Ամենքս էլ Ադամի որդիներն ենք: Ամենքս էլ աղամներ ենք եւ ոչի՛նչ խորք է մեզի, ինչ աղամային է:

Որքա՞ն փոքր ես դու: որքա՞ն փոքրոգի ես դու: որքա՞ն փոքրամիտ ես դու: Որչա՞փ խղճահարելի համեստ են եւ վալսկոտ՝ քո քաղձանքներն ու ձգտումները:

Քն նախնիքները կռիւներ մղեցին. նահատակութիւններ տւին. արիւնով սրսկեցին ամեն մի բիզ հողի կտոր, որին դու կառչած ես այսօր: Քն նախնիքները ՆԻԱՃԵՅԻՆ:

Ինչո՞ւ քն կամքը եւ քն միտքը կանգ են առնում քն հայրենիքի սահմանների առջեւ: Ինչո՞ւ դու չես շարունակում նւանել:

Զե՞ն տեսնում, որ տյնտեղ, քն հայրենիքի սահմաններից այն կողմը, մտքի, հոգու, գեղեցկութեան մարգագետիններն են տարածում, որ տէր չունեն, որովհետեւ ամենին են պատկանում: Ինչո՞ւ, ո՞վ դու բուլամորք, ինչո՞ւ չես ուզում նւանել այդ մարգը՝ առանց ուժի, առանց բռնութեան, առանց արիւնի, այլ միայն կամեցողութեամբ եւ սրտով:

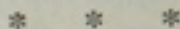
Մի՞քէ սէրը դէպի հայրենիք՝ արեան շիթերով պիտի արտայայտի:

Մի՞քէ նւանումը գէնձով տեղի պիտի ունենայ մշտապէս:

Մի՞քէ նւանածը հող պիտի լինի եւ նւանողը հրացանաձիգ:

Ինչո՞ւ չես ուզում ընդարձակել քն հայրենիքը, մեծացնել նրան, քն հայրենիքը իմ հայրենիքի նման շինել:

Ինչո՞ւ քն սիրտը չես ընդարձակում, իմ հայրենիքի մեծութիւնը ընդգրկելու չափ:

Մե՛ծ է, անհունօրէն մեծ է իմ հայրենիքը:

Նա տարածում է բոլոր ցամաքների վրա. բոլոր

ջրերի լայնութեամբ. բոլոր երկինքների ընդարձակութեամբ. բոլոր սարերի բարձրութեամբ:

Նա կանգ չէ առնում Մասիսի եւ Տաւրոսի ստորոտներում: Նա նեղում անցնում է Կովկասեան լեռնաշղթան, Հիւսիսայր, Անդերը, Ալպերը, Էլբուրսը, Էվերեստը եւ Ապալաչը:

Ո՛չ մի ձոր, որքան էլ խոր լինի նա, չէ բաժանում ինձ իմ հայրենիքից:

Ոչ մի սար, որքան էլ բարձր լինի նա, արգելի՛ չի ներկայացնում իմ հայրենիքի համար:

Ոչ մի դաշտ, որքան էլ ընդարձակ լինի նա, ոչ մի անտառ, որքան էլ անանցանելի, ոչ մի անապատ, որքան էլ աւագուտ, չի կարող գատել ինձ իմ հայրենիքից:

Նա բոլոր բարձրութիւններից բարձր է. բոլոր խորութիւններից խոր. բոլոր ընդարձակութիւններից ընդարձակ:

Նա ամեն տեղ է, ուր լաւն է ստեղծագործել. ուր գեղեցիկն է կերտել. ուր իմաստունն է յղացել. ուր բարի՞ է զգացւել. ուր արդարն է կամեցւել:

Իմ հայրենիքը պարունակում է միայն սփանչացումի արժանին բարոյականօրէն իդէալականը. մարդկայնօրէն աստուածայինը:

Ես համբողջում եմ իմ հայրենիքի մէջ ելեկտրականութեան թեւերով. մտքի ալիքներով. սրտի թրթիւտներով:

Ես հանաչում եմ իմ հայրենիքի ամեն մի անկիւն: Ես ապրում եմ նրա ամեն կտորի վրա: Նա ամբողջութեամբ ինձ է պատկանում. ոչ ոք կարող չի իմ ձեռքից առնել իմ հայրենիքը: Նա ապրում է իմ մէջ:

Մե՛ծ է, հսկայական է իմ հայրենիքը:

Նա մեծ է աշխարհի շուրհ:

Աշխարհը իմ հայրենիքն է:

Իմ հայրենիքը աշխարհն է:

Յիմա՛ր, քողի՛ր ճո հայրենիքը. ապրի՛ր իմ հայրենիքի մէջ:

Բոլոր ՄԱՐԴԿԱՆՅ համար տեղ կայ իմ հայրենիքում:

ԻՄ ԱՍՏԻԱԾՆԵՐԸ ԵՒ ՔՈ ԱՍՏԻԱԾՆԵՐԸ

Դու էլ ինձ պէս քո աստուածներն ունիս:

Բայց նրանք նման չեն իմ աստուածներին:

Քո աստուածները բարի են, արդար, սիրող եւ ողորմած:

Իմ աստուածները չար են, անարդար, ատոգ եւ անողորմ:

Պատահում է երբեմն, որ քո աստուածներն էլ շատ խիստ են լինում եւ դաժան: Բայց դա նրանց չարութիւնիցը չի ծագում, այլ նրանց արդարադատութիւնիցը:

Յիշո՞ւմ ես, քո ապրած քաղաքի մէջ տարիներ առաջ մի մեծ երկրաշարժ տեղի ունեցաւ:

Քո աստուածների կամքն էր այդ:

Հագարաւոր կանայք, ծերեր, մանուկներ եւ երիտասարդներ տների ու ժայռերի փլատակների տակ քաղւեցին:

Սիրող ամուսիններ փետացան տաք համբոյրների եւ գրկախառնութիւնների մէջ:

Կարճակեր երախաների քարմ շրթունքները չորացան եւ կոլած մնացին իրենց մայրերի լեցուն ստինքներին:

Շատ մայրերի արգանդներ էլ գերեզմաններ դարձան չծնւած զաւակների համար:

«Դա չարութիւն էր» — պիտի մտածես դու:

Իրաւ է, այդպէս կամեցել էին քո աստածները: Բայց դա քո աստածների արդարամտութիւնիցն էր բղխում: Դա խստութիւն էր եւ ոչ չարութիւն: Ձեր քաղաքի մէջ անարդար եւ չար մարդիկ կային. քաղաքը պիտի աւերէր, որպէսզի ոչնչանայիմ չարութիւններն ու անարդարութիւնները:

* * *

Այդպէս չեն վարւում, սակայն, իմ աստածները:

Նրանց աչքերի առջեւ ամեն օր, ամեն ժամ, անարդարութիւններ եւ չարութիւններ են կատարւում: Բայց այնքան անարդար են նրանք, որ քոյր յանցագործներին եւ անիրաւներին անպատիժ են քողնում:

Քո աստածները, — քո բարի աստածները, — արքայութիւն, դրախտ են խոստանում քեզ:

Իմ չար աստածները դժոխք ունին միայն ինձ եւ ինձ-նմանների համար:

Դու պիտի գնաս վայելելու քո աստածների արքայութիւնը:

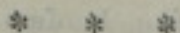
Ես պիտի երթամ տանջելու իմ աստածների դժոխքի մէջ:

Տրտունջ չեմ յայտնում:

Զղջում չեմ անում:

Նախանձ չեմ արտայայտում:

Ես պիտի գնամ այնտեղ տանջելու իմ իսկ կամքով: Ես արժանի եմ այդ տանջանքին: Ես վաստակել եմ այդ: Ես արժանի եմ իմ աստածների դժոխքին:

Գիտե՞ս՝ քէ որոնց պիտի գտնեմ ես այնտեղ, — իմ չար աստուածների մօտ, նրանց դժոխքում:

Պատմեմ քեզ:

Չգար: Մանա՛ս, չ'առահողիս, քուլամորք չ'գտնիս: Հասկացի՛ր միայն:

Այնտեղ, իմ չար աստուածների դժոխքի մէջ պիտի լինի... Ասե՛մ, — պիտի լինի... ՔՈՒ ՄԱՅՐԸ:

Դու շատ սիրում էիր նրան: ՄԱՅՐ էր չէ՞: Քայց եւ շա՛տ քարի, գուրգուրացող մի մայր:

Խեղճ կին էր: Տանջանքները ծանրապէս նստել էին նրա դէմքի խորշումների վրա: Հոգսերի եւ դառնութիւնների կեանքն էր ապրած միայն:

Իր տկարացած աչքերով երկու գաւակների մորքոտումն էր տեսել: Այդ պատճառով իր միակ գաւակին, — քե՛զ — այնչա՛փ էր սիրում. — խելագարի պէս:

Դու ինն տարեկան էիր. կայտառ, վառվառն, ուժեղ մի տղայ: Մայրդ ամեն Շաբաթ երեկոյ քո քեւիցը բռնած՝ գնում էր տանարը աղօթելու, — քո աստուածների տանարը:

Լւացարար էր նա: Հայրդ վաղուց մեռած էր:

Մի օր, — Յունվար ամսին էր դա, յիշո՞ւմ ես, — դու շատ գէշ կերպով հիւանդացել էիր: Մայրդ խնամք էր տանում քեզ վրա:

Վատ տարի էր: Սոսկալի վատ տարի էր:

Հացը քանգացել էր: Գործ չկար. որամ չկառ: Ասեմ քէ մարդկանց շորերը այլեւս չէին կեղտոտում. ոչ ոք չլալու չէր բերում:

Դու շարունակ տենդի մէջ էիր. յառախակի խաղող էիր ուժում: Յունվար ամիսը... Որտեղի՞ց խա-

դող պիտի գտնւէր քեզ համար: Յետոյ խնձոր էիր ուզում: Այդ էլ չկար: Վերջը գոհ էիր լինում, երբ մայրդ քեզ մի կտոր հաց էր տալիս: Մի անգամ էլ նա տուա քեզ վերջին կտորը: Ամբողջ օրը ինքը ոչինչ չէր կերել՝ պահել էր քեզ համար:

Հետեւեալ օրը նորից հաց ուզեցիր:

Մայրդ ասաց, քէ բժիշկը հրամայել է, որ ոչինչ չուտես, կմեռնիս: Դու մի փոքր հանդարտեցիր: Բայց քաղցը տանջում էր քեզ: Բժշկի հրամանը կորցրաւ շուտով իր ուժը:

Դու կրկին հաց ուզեցիր. կրկին եւ կրկին...

Մայրդ մտատանջութեան մէջ էր: Մի կտիւ կար նրա հոգում. մի սոսկալի կտիւ, որից դու ոչինչ չէիր հասկանում:

Ձեր հարեւանուհու փոքրիկ վարսիկն էլ հիւանդ էր, — քո խաղընկերուհին: Նրա մայրն էլ խեղճ էր: Նա էլ իր փոքրիկի համար էր մտահոգում: Ուրիշ անգամներ օգնել էր հացով. այս անգամ ինքն էլ հաց չունէր: Անօթի էր նաեւ իր վարսիկը: Կիսաքաղց էր նաեւ ինքը:

Եւ... գնաց մայրդ:

Քիչ յետոյ նա վերադարձաւ հացը ձեռքին: Երբ նա սւրախ դէմքով քեզ մօտեցաւ, իր ժպտի մէջ մի սարսափելի դառնութիւն կար:

Դու չտեսար այդ, — քաղցած էիր:

Դու չհասկացար նրան, — փոքր էիր:

Մի րոպէ դու մոռացար հիւանդութիւնդ: Հացը համարեա քէ յափշտակեցիր մօրդ ձեռքիցը եւ կերար ազահաբար:

Կասկածը դեռ բոյն չէր դրել քո հոգում: Աշ-

խարհը վատութիւն չունէր քեզ համար: Մայրդ հրեշ-տակ էր քո աչքի առջեւ:

Դու կերար ՄՕՐԴ քերած հացը:

Գողացած հաց էր այդ...

* * *

Քո արդար եւ արքուն աստածները հսկում էին վերեւից: Նրբ մայրդ հացագործի մօտ փեշի տակ արագօրէն քաղցրաւ հացի կտորը եւ աննկատելի կերպով դուրս եկաւ խանութից, նրանք տեսան այնտեղից:

Զայրոյթը համակեց նրանց, — քո աստածներին: Իրենց աչքի առջեւ գործած անիրաւութիւնը կատաղութիւն քերաւ նրանց վրա. — չէ՞ որ նրանք արդար էին:

Եւ երբ մայրդ մեռաւ, — քո խեղճ, չարատանջ, քեզ սիրող, քեզնից սիրած, բայց ԳՈՂ մայրդ, — քո աստածները չընդունեցին նրան:

Քո արքայութեան դուռը զուցեց նրա առջեւ:

Մայրդ մեղանչել էր արդարութեան դէմ: Նա գողութիւն էր արել: Նա վիրաւորել էր քո արդարադատ աստածների զգացումները:

Այդ տեսան իմ աստածները. իմ չար, անարդար աստածները: Նրանք գիտէին, որ մայրդ էլ չարերիցը եւ անիրաւներիցն է: Ուրախացան: Իրենց յանցաւոր ձեռքերը մեկնեցին դէպի յանցագործ մայրդ եւ ֆաշեցին դէպի իրենց օրեւանը, — դէպի իմ դժոխքը:

Այնտեղ է քո ՄԱՅՐԸ, — իմ դժոխքի մէջ:

* * *

Մի անգամ ուրիշ քան պատահեց:

Դու այլեւս հիւանդ չէիր: Մօրդ խնամքը քեզ փրկել էր:

Երբ ձեր ֆաղափի շուկայով անցնում էինք, մի ծեր, խեղճ, ցնցոտիապատ աղատ ձեռները մեկնած՝ ողորմութիւն էր խնդրում: Շատ մարդիկ անցնում էին առանց ուշադրութիւն դարձնելու:

Նրա մօտով անցաւ ձեր ֆաղափի անւանի ունեւորներին մէկը: Դործարանատէր էր. մի-ֆանի հարիւր գործաւորներ աշխատում էին նրա մօտ: Բարի մարդ էր: Աղֆատին տեսնելով զգացմունքները շարժեցին: Դրպանից հանեց մի արծաթ դրամ եւ սեղմեց աղֆատի բուռի մէջ:

Վերելից քո աստուածները տեսան այդ, բարութիւն սիրող, արդարութիւն եւ ողորմութիւն գնահատող աստուածները:

Երբ այդ ունեւորը մեռաւ, քո աստուածները շուքով նրան առաջնորդեցին դէպի քո արքայութիւնը:

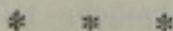
Պատահեց, որ մի օր այդ բարի հարուստը ուզեց իմ դժոխքին մի այցելութիւն տալ: Հետաքրքրած էր այնտեղի կեանքով: Կամենում էր տեսնել, թէ մարդիկ այնտեղ ի՞նչպէս են տանջւում. հաւանօրէն նրանց օգնելու նպատակով:

Իմ աստուածները, իմ չար, դաժան, անարդար աստուածները թոյլ չտին նրան:

Դու արժանի ես միայն արքայութեան, — այսպէս ասացին նրանք: Մեր դժոխքը անարժան է քեզ: Մէկ հատիկ հայեացք անգամ քո կողմից մեր դժոխքի վրա, թոյլ չի տրւիլ քեզ:

Այդ հարուստը բարի էր, ողորմած: Իմ աստուածները՝ չար եւ անողորմ: Զընդունեցին նրան:

Եւ նա մնաց քո աստուածների մօտ, նրանց արքայութեան մէջ:

Քո սպանւած եղբայրներն եւս իմ աստածների մօտ են: Արուսը եւս այնտեղ է. փոքրիկ, խարտեաշ, կապտաշեայ Արուսը, որին սիրում էիր մոռանալու չար եւ որը դատաւանութեան մեղքը գործեց քո դէմ:

Այնտեղ են բոլոր այն մարդիկ, որ իրենց կեանքում գէնէ, բռնութիւն են գործածել՝ քո աստածների կամքին հակառակ:

Այնտեղ են բոլոր յեղափոխականները. ունեւորների արդար սեփականութիւնը յափշտակող բոլոր գործաւորները. օրէնքների, արդարութեան, իրաւունքի դէմ դատադրող բոլոր քաղաքացիները: Այնտեղ են այն բոլոր չար մարդիկ, որ խաղացել են երբէք ուժանակների եւ պայքուցիկների հետ. որ ժողովուրդ են գրգռել՝ քո աստածների կամքովը գահի վրա բազմած իշխանաւորների դէմ:

Տեսնո՞ւմ ես, որքան սոսկալի է իմ աստածներն օրեւանը: Գողեր, մարդասպաններ, օրէնքի դէմ դատադրողներ, դատապարտւածներ, չարեր, անարդարներ լեցւած են այնտեղ:

Ես էլ բնորել եմ իմ աստածների օրեւանը: Ես էլ ուզում եմ իմ չար աստածների դժոխքը գնալ:

Գիտեմ, որ իմ մայրն էլ այնտեղ պիտի լինի: Նա էլ իր կեանքի մէջ մեղքեր է գործել: Նա էլ ինձ համար հաց է գողացել, երբ ես հիւանդ էի:

Գիտեմ, որ իմ չար եղբայրներն էլ այնտեղ պիտի լինին: Նրանք էլ գէնէ էին առել օրէնքի դէմ:

Գիտեմ, որ այնտեղ պիտի լինին այն բոլոր մարդիկ, որոնց հետ միասին ես չարութիւններ եմ արել. որոնց օժանդակութեամբ ես դաւեր եմ լարել. որոնց հետ համախորհուրդ՝ ես կործանարար ծրագիրներ եմ

յղացել. որոնց հետ երագել եմ բռնութեան խորտակումի մասին. կամեցել եմ յեղափոխութիւն. առաջացրել եմ կործանում. խրախուսել եմ անօրինութիւն:

Գիտեմ, որ այնտեղ պիտի լինին իմ չար գաղափարակիցները. իմ անարդար դաւանակիցները. իմ դատապարտւած վիճակակիցները:

Ես գնում եմ նրանց հետ միասին տանջւելու համար. արիւնը փաշում է ինձ նրանց մօտ: Ես գնում եմ նրանց հետ միասին ծրագրելու, երագելու, աշխատելու համար: Ես գնում եմ նրանց հետ միասին քո քարի եւ արդար աստուածների արքայութեան դէմ դաւադրութիւններ կազմելու համար:

Իմ դժոխքը արժանի չէ քեզ:

Քեզ արժանի են միայն քո աստուածները եւ քո աստուածների արքայութիւնը:

Գնա՛ դու այնտեղ: Վայելի՛ր քո գոգ մօրիցը կըտրւած. քո անիրաւ խաղընկերներիցը հեռու. քո արիւնասէր քարեկամներիցը անջատ: Քո դաւանան տաքփածուներիցը բաժանւած:

* * *

Դու արդար ես. գնա՛ քո արդար աստուածների մօտ:

Ես անարդար եմ: Ես կմնամ իմ դաժան եւ չար աստուածների մօտ:

Դու արժանի ես վայելի: Գնա՛ եւ վայելի՛ր քո քարի աստուածների արքայութիւնը:

Ես արժանի եմ դժոխքի: Ես կերթամ տանջւելու իմ չար աստուածների դժոխքի մէջ:

«Մա՛յր» չկանչես այնտեղից: Քո ձայնը չպիտի հասնի այլեւս քո մօր ականջին: Սոսկալի, անանցանելի մի անդունդ պիտի լինի քո արքայութեան եւ քո մօրը դժոխքի միջեւ:

«Ընկե՛ր» չնչաւ: Մեր դժոխքի մէջ այլեւս ընկեր
չպիտի ունենաւ:

«Արո՛ւս» չշշնչաւ: Սէրը մեռած պիտի լինի քեզ
մօտ:

«Օգնուքի՛ն» չաղերսես: Մենք բոլորս մեր աստ-
ւածների պէս անարդար պիտի լինինք եւ անկարող՝
արդարներին օգնելու:

«Դար՛ձ» չկամենաւ: Ամեն կամուրջ խորտակւած
պիտի լինի այլեւս:

Դու մնացի՛ր քո գող մօրիցը հեռու:

Ես կերքամ նրա հետ տանջւելու:

Դու գնա՛ քո արդար աստւածների՝ ետեւից:

Ես կմնամ իմ դաժան աստւածների մօտ:

Վ Ե Ր Ձ Ա Բ Ա Ն Ի Տ Ե Ղ

Ի Մ Ն Ա Ի Ա Տ Ք Ը

Կրօն չունիմ ես, բայց հաւատացող եմ:

Ահա՛, ինչի եմ հաւատում ես:

Ես հաւատում եմ ապագայ մի մարդկութեան, որ պիտի ապրի առանց օրինական եւ անօրինի յախշտակութեան, առանց պատերազմների, առանց մարդկային նախնիքների եւ հեկատոմբների: Որը չպիտի նաեւ չէ Մաքաթօն եւ Սեդան, Վատերլօ եւ Արմանա, Վերդէօն եւ Տանկերեք, ո՛չ իսկ Աւարայր եւ Խանասոր:

Հաւատում եմ մի մարդկութեան, որի համար իրեն նմաններին սպանելը՝ ինչ պարագայի տակ էլ լինի այդ, քաջութիւն կամ հերոսութիւն չպիտի համարւի, այլ քուլութիւն եւ բարբարոսութիւն. որը պիտի որոժարի որպէս մեծեր նանաչել Բիսմարկ եւ Նապօլէօն, Ալեքսանդր Մակեդոնացի եւ Ֆրիդրիխ Բ., Վիլհելմըն եւ Հիլդեբրեք:

Հաւատում եմ գալիք մի հասարակականքի, որի մէջ օրէնքը չպիտի լինի ուժի հետեւանք, բռնութեամբ սրբագործում, իրաւագրկումի արդիւնք, այլ մարդկային զարգացած խղճի կանոն, գիտակցութեան արտայայտիչ: Երբ օրէնքը չպիտի սահմանափակւի մարդ-

կանց պատժելու համար, այլ մարդիկ ներքնօրէն արդէն պատժւած պիտի զգան, երէ ոտնահարած եւս հասարակօգուտ կանոնները: Երբ ամենագորաւոր օրէնք մարդու խիղքը պիտի լինի. եւ ամենաբարձր դատաւորը՝ նրա գիտակցութիւնը:

Հաւատում եմ մի մարդկութեան, որի մէջ մարդկային յանցագործութիւնը սահմանափակւած պիտի մընայ անհատների փիզիքական եւ հոգեկան աննօրմալութեամբ, եւ ոչ հասարակական չարիքաւոր պայմաններով. երբ յանցագործը ոչ թէ պիտի պատժւի, այլ պիտի բուժւի, ուղղւի, դաստիարակւի. երբ առաքինի մարդիկ յանցագործ չպիտի դառնան, այլ յանցագործները՝ առաքինի. երբ բանտեր գոյութիւն չպիտի ունենան, եւ ոչ ոք է, որ պիտի ուզենայ բանտապետ դառնալ: Երբ մարդկանց էութիւնը սարսուռով պիտի լցւի «դահիւն» բառը լսելիս:

* * *

Եւ հաւատում եմ համայն մի մարդկութեան, որո «դասակարգ» գաղափարը պիտի մոռանայ. որը դրամ չպիտի նանաչի. որի մէջ աշխատանքը տանջանք չպիտի լինի մարդկանց մեծամասնութեան համար, ոչ էլ պիտի արհամարհւի վայելող փոքրամասնութեան կողմից: Հաւատում եմ ա՛յն մարդկութեան, որ աշխատանքը նօրմալ անձի համար նոյնպիսի մի անհրաժեշտութիւն, նոյնպիսի մի վայելք պիտի դարձնի, ինչպէս կեանքի բարձրագոյն վայելքները: Զէ, հաւատացողն եմ այն մարդկութեան, որի համար աշխատանքը նոյն իսկ ամենամեծը, ամենաբովանդակալիցը պիտի լինի վայելքներից:

Հաւատում եմ այն աշխարհին, որտեղ յօսւք չպիտի լինի շահագործողների եւ շահագործւողների մա-

սին. որտեղ «սիրող» եւ «տիրւած» գաղափարները պատմութեան արխիւների մէջ քաղւած պիտի մնան փոշեծածկ. որտեղ յափշտակողներ եւ յափշտակւածներ գոյութիւն չպիտի ունենան. այլ փոխադարձ օգնութիւն, համագործակցութիւն, բոլորանկէր սէր, ընդհանուր յարգանք: Որտեղ կատարեալ ներդաշնակութիւն պիտի տիրէ մարդկանց խօսքերի եւ գործերի միջեւ. եւ խօսքը գործ պիտի նշանակէ միանգամայն:

Հաւատում եմ մարդկային մի ապագայի, երբ մի ազգի եւ ժողովրդի գոյութիւն ու առաջադիմութիւն միւսների ոչնչացման, յետամնացութեան վրա չպիտի լինի հաստատուած. երբ մէկի զարգացումը եւ բարօրութիւնը՝ զարգացում եւ բարօրութիւն պիտի լինի նաեւ միւսների համար. երբ քշւառութիւնը բոլորի համար պիտի լինի. բախտաւորութիւնը ամէնքը պիտի վայելեն: Երբ փոքրներն ու քոյկերը չպիտի ապրին մշտական սարսափների եւ մտահոգութեան մէջ, թէ՛ իրենց գոյութիւնը կարող է ոչնչանալ. այլ երբ մեծերը իրենք պիտի ձգտեն տալ փոքրներին, ինչ սրանց է պակասում. առնել փոքրներից, ինչ իրենք չունեն. երբ բռնութիւնը երկիւղ կամ պատկառանք չէ, որ պիտի յարուցանէ, այլ խղճահարութիւն եւ արգահատանք:

Հաւատում եմ մարդկային մի բարոյականութեան, երբ քոյկերին ինքնօգնութեան վարժեցնելը եւ նրանց այդպիսով զօրացնելը մարդկային առաքինութեան ամենբոժելի պահանջը պիտի լինի. երբ քոյկին պաշտառնելը առաքինութիւն պիտի համարւի միայն այն դէպքում, եթէ ինքնօգնութեան վարժեցումը իր բոլոր միջոցները սպառած կլինի:

Հաւատում եմ այն բարոյականութեան, որի չափանիշերով առաքինին չպիտի փառաբանւի. հերոսականը չպիտի արժանանայ ծափահարութեան. բարիք

չպիտի գնահատուի. ոչ էլ վեհանձնութիւնը զարմանք պիտի առաջացնի: Հաւատում եմ այդ բոլորին, որովհետեւ մարդիկ այլ կերպ չպիտի կարողանան լինել, քան առաքինի եւ բարի, հերոսական եւ վեհանձն, ներող եւ սիրող, ինքնագոհ եւ այլասէր:

* * *

Ես հաւատում եմ մի Հանրապետութեան, — ընդարձակ, պարփակուն, համամարդկային մի Հանրապետութեան, ո՛չ այնպիսի մէկին, որպիսին Ամերիկեանն է, կամ Ֆրանսիականը. ո՛չ անգամ Հելվեդեան Հանրապետութեան պէս մէկին: Ես հաւատում եմ Սօցիալիստական այն Մեծ Հանրապետութեան, որի նախագահը մարդկային առաջաւոր բանականութիւնը պիտի լինի. իսկ մարդկանց զարգացած եւ նրբացած խրդանքները նրա խորհրդականները պիտի կազմեն:

Հաւատացողն եմ ես ապագայ ազգութիւններին, որոնք պիտի ապրին առանց կրօնների, առանց կրօնական հաւատի, առանց սահմանների: Հաւատում եմ մի աւելի հեռաւոր մարդկութեան, որ պիտի ապրի առանց ազգութիւնների. երբ ազգութեան գաղափարը պիտի փոխուի եւ ընդարձակուի այնպէս, ինչպէս փոխուել եւ ընդարձակուել է «ցեղ» գաղափարը՝ արիւնակիցների մի սեղմ շրջանից մինչեւ ազգեր եւ երկիրներ ընդգրկող ընդարձակ մի ընդհանրութիւն: Երբ մարդկութիւն եւ ազգութիւն հոմանիշներ պիտի դառնան: Հաւատում եմ մի այնպիսի մարդկութեան, որն այսօրւայ եկեղեցիների տեղ գիտութեան, գեղարւեստի տաճարներ պիտի կառուցանէ. այդ աղօթատները աշխատանոցների պիտի վերածէ, աշխատանքը դարձնէ մարդու ամենահզօր եւ յուսալից աղօթքը: Երբ ազնւացած եւ բախտաւոր-

ւած մարդկութիւնը «Հայր-մեր»-ի փոխարէն բանաստեղծի հետ միասին աշխատանքի փառաբանութիւնը պիտի անի շարունակ՝

«Աշխատանք, ազնիւ տուրքդ երկնային,
Դու, որ մարդկանց փրկութիւն ես բերում,
Մխիթարում, կազդուրում ամէնքին,
Ով քեզ իր ծառայութիւնն է բերում»:

* * *

Հաւատում եմ մի գեղեցիկ ապագայի, ոսկեշող եւ յուսառատ, երբ մետաղը չպիտի հալւի եւ մարմարը յղկւի՝ մարդկանց արձաններ կանգնելու համար, այլ միայն գեղեցկութիւնը պատկերաւորելու. որովհետեւ մարդիկ իրենց մէջ իսկ կենդանիօրէն պիտի պատկերացնեն մարմարի պարզութիւնն եւ մաքրութիւնը ու մետաղի ազնւութիւնը: Իսկ իրենց առաքինութիւնները մարմարից եւ մետաղից աւելի դիմացկուն պիտի լինին: Երբ չպիտի ասի թէ՛ մարդը մաքուր է բիրեղի նման, այլ թէ՛ բիրեղը մաքուր է որպէս մարդ:

Հաւատում եմ, այո՛, այն հեռաւոր ապագային, երբ առաքինի մարդկանց կանգնած արձանները արժէք չպիտի ունենան այլեւս եւ ոչ ոքին պիտի հետաքրքրեն դրանք, որովհետեւ «մարդ» եւ «առաքինի» զաղապարները անբաժանելի պիտի լինին իրարից. իսկ առաքինութիւնը իրենից դուրս վարձատրութիւն չպիտի որոնէ:

Եւ հաւատացողն եմ վաղայ Սօցիալիստական համատարած կարգերին, որոնք պիտի բերեն իրենց հետ իմ յոյսերի իրականացումը: Որոնք պիտի վերացնեն մարդկային քառաութիւնները իրենց բոլոր ազազակող կողմերով, իրենց մեծագոյն մասերով: Հաւատում եմ, որ այդ չպիտի լինի վերջը ամեն տեսակ կուի, այլ

սկիզբը՝ նորի, — ո՛չ ցեղային, դասակարգային, դիւանագիտական, անհատական, ազգային կամ կրօնական, այլ մտքի, գիտութեան, անարատ զգացմունքների, գեղարուեստի: Սկիզբը մի կուրի, որ աւելի սիւտեմատիկօրէն քան մինչեւ այժմ, պակաս դաժան աշսօրանից, աւելի նպատակագիտակ եւ պլանաչափ քան աշսօր, պիտի մղուի բնութեան դէմ, չարիքի դէմ, մարդկութեան յետագայ զարգացումը խափանող խռչընդոտների դէմ, մղած՝ ընդհանրական ուժերով:

Հաւատում եմ, որ այդ կուով օդը պիտի նւաճուի այնպէս, ինչպէս երկիրն է նւաճել. որ դա պիտի նւաճէ նոյն իսկ երկինքը, ասէ՛ք թէ աստղերը իջեցնէ՛ երկրի վրա, հաստատէ՛ կապը երկրի եւ երկնքի միջեւ. — ո՛չ, սակայն, այն միաստիկ, գերբնական եւ անսանձանկի ուղիներով, որոնցով կրօններն են կապել՝ երկինքն ու երկիրը մշտապէս իրարից հեռու պահելու համար, այլ օդի ալիքներով, լոյսով եւ ճառագայթներով, հիւլէներով, էլեկտրականութեամբ:

* * *

Եւ դեռ աւելին եմ հաւատում ես:

Ես հաւատում եմ, որ սօցիալիզմը մարդկային առաջադիմութեան վերջին խօսքը չէ, որ դա մի էտապն է, մի սանդուղք՝ մարդկային պրօգրէսի անվերջ վերելքի վրա. որ մարդկութիւնը ընկերվարական ուշադրակի բարձունքները թեւակոխելով, նոր ուժեր պիտի ծնողվէ, մտքի եւ զգացմունքի նորանոր քաղցրեցումներ, առնէ՛լ եւ սլանայ դէպի վեր, մշտապէս որոնելով նոր բարձունքներ, աւելի ընդարձակ հորիզոններ, աւելի ջիւղ եւ յստակ մթնոլորտ:

Հաւատում եմ, որ սոցիալիզմը մարդկային առաջադիմութեան վերջին խօսքը չէ:

նման՝ բնութեան ծոցում ազատօրէն քափառող տուրիստին, սօցիալիստական Ալպերի բարձունքներից նորանոր վերելքներ փուած պիտի տեսնի իր առջեւ, որոնք ծածկւած էին իր աչքերից, մինչեւ որ նա լեռան ստորոտումն էր գտնուում, կամ ցածր մի գագաթի վրա։ Եւ հազիւ մօտակայ բարձրութիւնը յաղթահարած, նորանոր ուրիշ բարձրութիւնների սանդուղքներ պիտի բացւին նրա առջեւ։ Իսկ նա մշտապէս նիզեր պիտի քափէ, շարունակ պիտի բարձրանայ, որովհետեւ մարդկային զարգացումը նոյնքան անվերջ է, որքան տիեզերքը ինքը։ Եւ նրա ձգտումը՝ դէպի վեր նոյնքան անխորտակելի, որքան Ալպեան բարձունքները։

«Մենք շարունակ դէպի վեր ենք ձգտում,

«Արդեօք կամենում ենք այդ, թէ ոչ»։ —

— Երգել է Ալֆրեդ դը Միսէն, նոր ժամանակների մարգարէներից մէկը։

* * *

Հաւատում եմ աւելի հեռաւոր մի մարդկութեան, որի համար մեր դարու քաղաքակիրթ կոչւած մարդկութեան պատմութիւնը հազար ու մի գիշերային հեքիաթների պէս պիտի երեւայ։ Որը պիտի կարդացւի ժակայն, ոչ թէ հանոյալից յափշտակութեամբ, այլ թարսափով եւ զարհուրանալով։ Երբ մարդկութեան շարահարւած միտքը կանգ պիտի առնի մի մեծ հակասութեան առջեւ եւ հարցնէ վարանոտ. «Իրա՞ւ է, որ դարեր առաջ եւրոպական քաղաքակիրթ պետութիւնները տարիներ շարունակ, առանց մի օր դադար առնելու, կոտորել, ոչնչացրել են իրար։ Իրա՞ւ է, որ նրանք միլիոնաւոր անմեղների արիւն են քափել։ Թոյլ տւել, որ գազանօրէն մորթուտին եւ պատառ-պատառ լինին երախտներ եւ կանայք։ Իրա՞ւ է, որ նրանք ստել

են շարունակ, կեղծել, դժոխային դաւեր լարել իրար դէմ, սրբապղծել ամեն սրբութիւն, կորցրել ամեն քանականութիւն, մոռացել ամեն բարոյականութիւն: Իրա՞ւ է, որ այդ պետութիւնները իրենց ֆրիստոնեայ անունն են եղել տալիս, որ ծագում է Վրիստոս անունով հեգահամբոյր, բարի, գթած եւ առաքինի, մարդասէր եւ այլասէր մարդու վարդապետութիւնից, ու՞ր փարոզել է քէ՛ մի՛ սպանիր, սիրի՛ր մօտիկիդ եւ քըշ-նամուդ:

«Իրա՞ւ է, — այսպէս պիտի շարունակէ հարցնել ապագայ մարդկութեան զարգացած խիղմը, — իրա՞ւ է, որ այն ժամանակներում Թիւրքիա կոչւած մահմեդական երկրի մէջ նրա կառավարութիւնը իր դաշնակից ֆրիստոնեայ պետութիւնների հովանաւորութեամբ՝ կուլտուրական մի անմեղ ժողովուրդ ամբողջովին ոչնչացնելու ռնրապարտ նիզն է քափել. ուր հազարաւոր մանուկներ սրախողխող են եղել. ուրիշ հազարաւորների գանկեր ջարդւել եւ ուղեղները դուրս քափւել. ուր մայրեր հարիւրներով իրենց գետն են նետել՝ մարդկանց կոզմից նրանց համար պատրաստւած նակատագրից ազատելու համար. կանայք մորթոտւել նախիրների պէս, մարդիկ ոչնչացուել մարախի նման:

«Իրա՞ւ է, որ այն ժամանակներում Գերմանիա կոչւած ֆրիստոնեայ պետութեան մէջ, որի գլուխ կանգնած իշխողները պարծեցել են շարունակ իրենց քաղաքակրթութեամբ, մարդիկ են գտնւել, որոնք արդարացրել են նոյն իսկ Թիւրքիայում կատարւած բոլոր գազանութիւնները: Իրա՞ւ է, որ եւրոպական ֆրիստոնեայ պետութիւնների մէջ եւս նման գազանութիւններ, քոյլ են տրւել նաեւ քշնամի ժողովուրդների, գերիների եւ զինւորների հանդէպ: Իրա՞ւ է...»:

Այո՛, ես հաւատում եմ այն օրւան, երբ մի հե-
ռաւոր, սօցիալիստական մարդկութիւն բարոյական իր
անսահման բարձունքներից անկարող պիտի լինի տես-
նել ստորեւ ընկած XX-րդ դարու նահիւրն: Հաւատում
եմ, որ բացւած այն վէճնի մէջ, թէ՛ եղե՞լ է արդեօ՞ւ
մարդկային ապականութեան, ինքնոչնչացման այդպի-
սի մի շրջան, յարքանակը պիտի մնայ նրան, ով կյայ-
տարարէ, թէ չէ՛, այդ բոլորը հեքեաքներ են, ստեղծ-
ւած՝ մարդկային վառ երեւակայութեան քափով, այն-
պէս, ինչպէս Դանտեն իր դժոխքն է ստեղծել. որ
մարդկութիւնը չէր կարող ապրել այդպիսի օրեր. որ
դա վերացումը կլինէր մարդկութեան. որ անկարելի է
այդ. որ ամմարդկային է այդ. որ անհասկանալի է
այդ: Այո՛, հաւատում եմ ես ապագայի մի այդպիսի
մարդկութեան, որ դարեր անաջ տեղի ունեցած «նշ-
մարտութեանը» չպիտի հաւատայ եւ այն չպիտի հաս-
կանայ, որովհետեւ ինքը տարբեր նշմարտութիւններ
պիտի մարմնացնէ եւ արդարութեան տարբեր սկզբունք
պիտի դաւանի:

* * *

Զգտել դէպի այս հաւատալիքները, իդէալի տեղ
ընդունել դրանք, գործել դրանց համար, ջանալ իրա-
կանացնել այդ բոլորը՝ կնշանակէ ունենալ ամենամեծ,
ամենաբարձր հաւատքը: Կնշանակէ դէն շարտել կրօ-
նական նախապաշարումները՝ որպէս կիտրոնի մի կնեպ,
որից վերջին կաթիլ դառն հիւրքն անգամ դուրս է
մրզւած:

Ես հաւատում եմ, այո՛, այս բոլորին. դրանց հետ
կապւած նաեւ ուրիշ շատ «երաշխներ»: Բայց իմ այդ
հաւատը մի կոյր հետեւողութիւն չէ նրան, ինչ եւ

զգում եմ. դա արդիւնքը չէ մի վառ երեւակայութեան. դա ինքնախաբէութեան ձգտումից չի առաջանում. այլ դա մի հաւատք է, որ համոզումից է բղխում. մի հաւատք, որ ներդաշնակում է մարդկային զարգացման մինչայժմեայ օրէնքների հետ, հիմնած է այդ օրէնքների վրա. — այնպէս, ինչպէս ինքս եմ հասկացել այդ օրէնքները: Մի հաւատք, որ հաստատուած է գիտութեան այն անասան սիւների վրա, որոնք կառուցել են մինչեւ այժմ մարդկային արարչագործ մտքի կողմից, եւ որքան որ դրանք մատչելի, ըմբռնելի են եղել իմ հանաչողութեան: Մի գիտական հաւատք, մի համոզում՝ ընդդէմ կրօնական մի հաւատքի:

* * *

Եւ դեռ աւելի՛ն:

Ես հաւատում եմ, որ իմ կեանքի տեւողութիւնը, ինչպէս եւ իմ ժամանակակիցներից ոեւէ մէկի կեանքի տեւողութիւնը բաւական չէ, որպէսզի ես եւ իմ ժամանակակիցները ապրել կարողանանք այն Մեծ Օրը, որը պիտի բերէ իմ հաւատալիքների իրականացումը ամբողջութեամբ: Բայց դրա հետ միասին հաւատում եմ նաեւ, որ դա պատմաւ չէ, որպէսզի մենք մեր ժամանակակիցների հետ չաշխատենք այդ Օրւայ համար. այլ մի հիմք եւ մի հրամայական, որ մեր ամբողջ ուժերը հաւաքենք, լարենք եւ բովանդակ էութեամբ այդ աշխատանքին նւիրւինք. կառուցենք այդ Մեծ Օրը գրչով, խօսքով, գործով: Եւ ամենից շատ գործով:

Հաւատում եմ, խորապէս հաւատում, այնպէս, ինչպէս մի մոլեռանդ ֆրիստոնեայ կարող է հաւատալ. չէ՛, աւելի՛ քան մի մոլեռանդ ֆրիստոնեայ կարող է հաւատալ, որ ինքս անձայր չպիտի կարողանամ վա-

յելել այդ Մեծ Օրը՝ իր ամբողջ լուսաւորութեամբ
մեծ հանոյքը մարդկային համասփիւռ եզրայրակցու-
թեան, ազգերի համերաշխութեան, ազատութեան, հր-
րոյ, ընդհանուր հաւասարութեան, ազատութեան, եր-
ջանկութեան: Հաւատում եմ, որ այդ Մեծ Օրւայ ար-
շալոյսի շողերը միայն հազիւ հազ պիտի կարողանան
շոյել իմ տեսողութիւնը:

Եւ ... իմ այս վերջին հաւատն է միայնակ, որ ես
չեմ կարող հիմնաւորել գիտութեան միջոցով, պատ-
մական փորձառութեամբ, մարդկային առողջախոհու-
թեամբ:

ՎԵՐՋ

Կ Ա Ր Ե Ի Ո Ր Վ Ր Ի Պ Ա Յ

4-րդ էջի վրա, վերէն սկսեալ 11-րդ տողը տպւած է՝
որքան որ անոնք ընթերցանութեան շրջանը կշռապեն,
պ ի տ ի Ը Լ Լ ա յ

որքան որ անոնք ընկերաբանութեան շրջանը կշռապեն,

20-րդ էջի վրա, վարէն սկսեալ 7-րդ տողը տպւած է՝

Տե՛ս, սա ալ երրորդն է իմ արձաններից: Գրա-
պ ի տ ի Ը Լ Լ ա յ

Տե՛ս, սա էլ երրորդն է իմ արձաններից: Գրա-

66-րդ էջի վրա, վարէն սկսեալ 8-րդ տողը տպւած է՝

դացայ իմանալ՝ ժպի՞տ էր այդ. ցաւակցութի՞ւն. քե՞
պ ի տ ի Ը Լ Լ ա յ

դացայ իմանալ՝ ժպի՞տ էր այդ, ցաւակցութի՞ւն, ու-

97-րդ էջի ամենէն վարի տողը տպւած է շատ աղօտ.

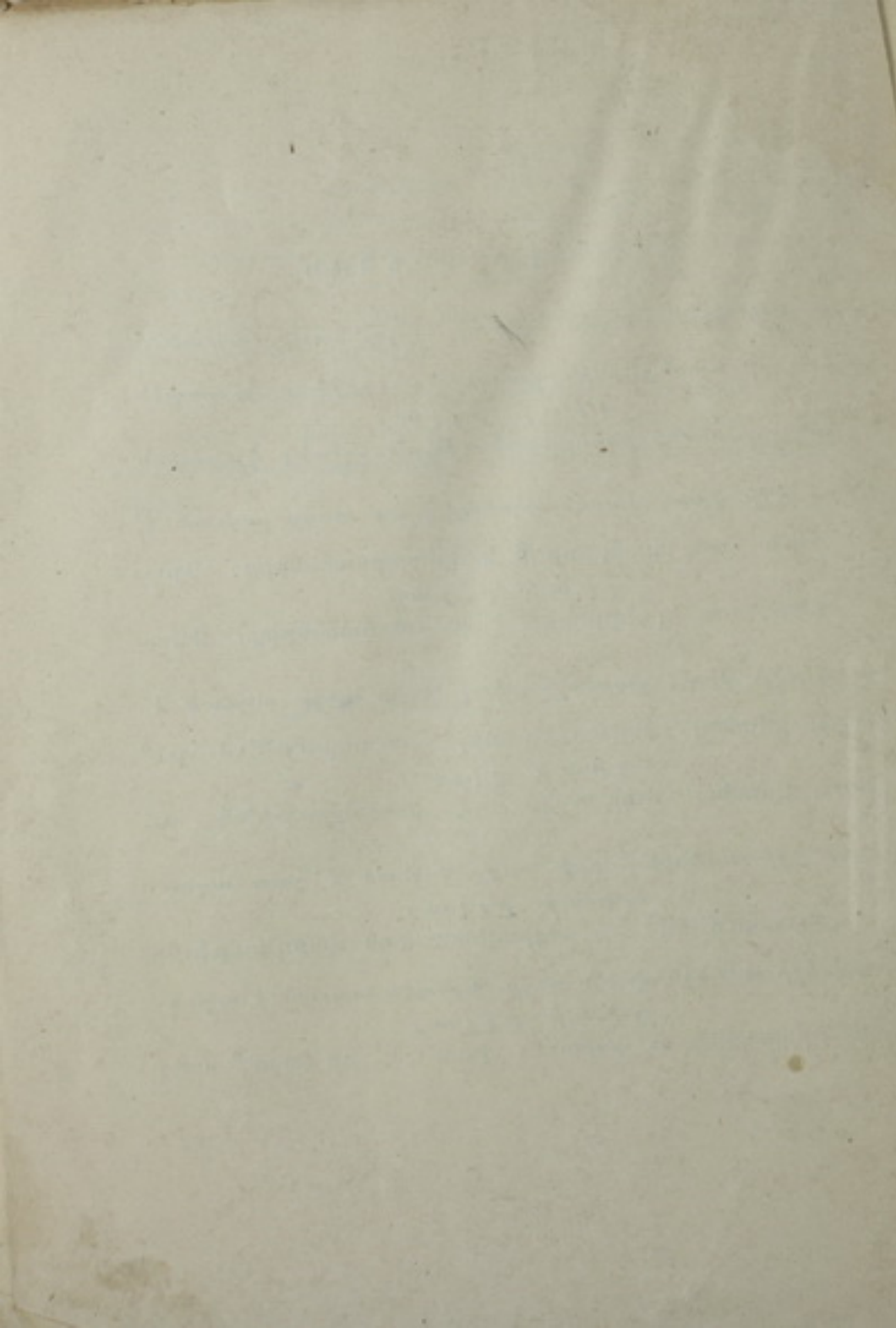
պ ի տ ի Ը Լ Լ ա յ

Հաւատում եմ, որ սօցիալիստական մարդկութիւնը

98-րդ էջի ամենէն վարի տողը նայնպէս տպւած է աղօտ.

պ ի տ ի Ը Լ Լ ա յ

լինին երախաներ եւ կանայք: Իրա՞ն է, որ նրանք ստեղծ

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ն Կ Ո Ւ Խ Ի Խ Ն

	էջ
1. Դու Հայրենասէր ես, ես՝ Ոչ	11
2. Քո Արձանները եւ Իմ Արձանները	19
3. Խեղճութիւնը Շփեղութեան Մէջ եւ Խեղճու- թեան Շփեղութիւնը:	25
4. Իմ Դաւանանները եւ Քո Հերոսները	32
5. Հին եւ Նոր Յոյսեր	39
6. Քո Արցունքները եւ Նրա Արցունքները	45
7. Ես եւ Դու	49
8. Քո Տիրոջ Ոննիւթները եւ Քո Ոննիւթները	60
9. Բանտի Մէջ եւ Բանտից Դուրս	65
10. Իմ Հայրենիքը եւ Քո Հայրենիքը	75
11. Իմ Աստածները եւ Քո Աստածները	83
12. (Վերջաբանի Տեղ) Իմ Հաւատքը	92

ԿԱՐԵԻՈՐ ՎՐԻՊԱԿ

66-րդ էջի վրա, վարէն սկսեալ 8-րդ տողը տպւած է՝
դացայ իմանալ՝ ժպիտ եր այդ. ցաւակցութիւն, քե՞

դ ի տ ի ք լ լ ա յ

դացայ իմանալ՝ ժպիտ եր այդ. ցաւակցութիւն. ու

ՔԱՂԻԱԾՔՆԵՐ

«Գիտութիւն եւ Դաստիարակութիւն» Հրատարակչական Ընկերութեան կանոնադրէն.—

1. Ընկերութեանս կրճատւած անունն է «Գիտ—
Դաս», անդլիերէն՝ **Git--Das Publishing Co.**

2. Ընկերութեանս նպատակն է՝ տալ հայ ընթերցողներուն ընկերային դաստիարակութեան տեսակէտէ օգտակար գրքեր՝ հայերէն լեզուով:

3. Ամեն անհատ (երկու սեռէ) ընկերութեանս տարեկան միամուտ 5 տօլար վճարելով՝ կդառնայ ընկերութեանս անդամ:

4. Միանուագ 10 տօլար կամ աւելի վճարողներ կարծանադրին որպէս պատուոյ անդամ:

5. Ամեն անդամ կստանայ ընկերութեանս մէկ տարւայ բոլոր հրատարակութիւններէն մէյմէկ օրինակ՝ ձրիաբար:

6. Ամեն պատուոյ անդամ կստանայ ընկերութեանս բոլոր հրատարակութիւններէն երկուական օրինակ՝ երեք տարի շարունակ:

5. Բոլոր պատուոյ անդամներու անունները կհրատարակին ընկերութեանս թիւ 2 հրատարակութեան մէջ, վերջին էջերու վրա. իսկ այնուհետեւ՝ բոլոր միւս հրատարակութիւններով յաջորդաբար:

7. Ուեէ անդամ կամ պատուոյ անդամ իրաւունք ունի ընկերութեանս հրատարակչական դործին օգնելու նպատակաւ՝ որոշ ձեռնարկներ ընել՝ ընկերութեանս վարչութեան գիտութեամբ: Գոյացած գումարները պիտի ուղարկին ընկերութեանս վարչութեան:

ԳԻՆ՝ Թղթակագմ 50 ՍԵՆԹ

Լաքակագմ 75 ՍԵՆԹ

Բոլոր ապստրանքները կանխիկ

Մեծաքանակ ապստրանքներու համար 30% զեղջ
Զեքերը ուղարկել՝

GIT - DAS PUBLISHING CO.

62 P. O. Box Madison Sq. Sta.

New York, N. Y.

Երկու ամիսէն լոյս կտեսնէ

Սօցեանի «ԱՆՀԱԻԱՏԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ» (Մաս Ա.)

Որպէս «Գիտ—Դատ» Մատենաշարի թիւ 2

Սօցեանի այս աշխատութիւնը բաղկացած է 4 մասերէ, մօտ 600 էջերով: Զայն մաս առ մաս լոյս կընծայենք՝ սոսկ դրամական պատճառներով:

Հեղինակաւոր անձնաւորութիւն մը ձեռագիրը կարդալով՝ Սօցեանի այս դրածքի մասին արտայայտած է հետեւեալ կերպով.

«Իր տեսակին մէջ, հայերէն լեզուով դրած ամենանշանակալից դրածքն է. իսկ օտար դրականութեան մէջ քիչ մը ցակեցներ ունի»:

«Անհաւատի Նամակներ» Մաս Ա. մօտ 150 մեծագիր էջ
ԳԻՆ՝ 75 ՍԵՆԹ

Ապստրանքներ կընդունուին

Մէկ օրինակ «Անսանձ Թռիկ»

«Անհաւատի Նամակներ» Մաս Ա

ԳՍԱ Գիմնարար Գիտ. Գրադ.

220057125